

Η επίδραση της Φυσικής στη Φιλοσοφία

Η έντονη επίδραση της Φυσικής σε κλάδους της Φιλοσοφίας που ασχολούνται με τις εννοιολογικές βάσεις της ανθρώπινης αντίληψης και κατανόησης της φύσης, όπως η επιστημολογία, φαίνεται από το γεγονός ότι η Φυσική παλαιότερα ονομαζόταν Φυσική Φιλοσοφία.

Η σημερινή φιλοσοφία της επιστήμης ασχολείται κυρίως, αν όχι αποκλειστικά, με τα θεμέλια της φυσικής.

Όπως θα δούμε στη συνέχεια ο Ντετερμινισμός, η φιλοσοφική θεωρία ότι το Σύμπαν είναι μια απέραντη μηχανή η οποία λειτουργεί με αυστηρή αιτιοκρατία και του οποίου το μέλλον καθορίζεται με κάθε λεπτομέρεια από την παρούσα κατάσταση, έχει τις ρίζες του στη Νευτώνεια Μηχανική, που υπακούει σε αυτήν την αρχή. Επιπλέον η Σχολές του Υλισμού, Νατουραλισμού και Εμπειρισμού έχουν σε μεγάλο βαθμό εκλάβει τη Φυσική σαν πρότυπο για τη φιλοσοφική έρευνα.

Μια ακραία θέση παίρνουν οι λογικοί Θετικιστές, των οποίων η απόλυτη δυσπιστία για την πραγματικότητα οποιουδήποτε μη άμεσα παρατηρήσιμου τους οδηγεί στην απαίτηση ότι όλες οι σημαντικές προτάσεις πρέπει να διατυπώνονται με τη γλώσσα της Φυσικής.

Η αρχή της αβεβαιότητας της Κβαντική Θεωρίας προκάλεσε μια σοβαρή επανεξέταση του θέματος του Ντετερμινισμού, ενώ οι λοιπές φιλοσοφικές του συνέπειες παραμένουν αβέβαιες.

Ιδιαίτερος προβληματικό είναι το ζήτημα της σημασίας της μέτρησης για το οποίο πρόσφατες φυσικές θεωρίες και πειράματα επιβεβαιώνουν μερικές προφανώς μη αιτιοκρατικές προβλέψεις της καθιερωμένης κβαντικής θεωρίας. Σημειώνουμε ότι μολονότι όλοι οι φυσικοί συμφωνούν στο ότι η Κβαντική Θεωρία «λειτουργεί» στις εφαρμογές της, διαφωνούν ακόμη ως προς το τι ακριβώς αυτή σημαίνει.

Ας δούμε όμως πως τα διάφορα φιλοσοφικά ρεύματα επέδρασαν ή επηρέασαν τη Φυσική και πως η ίδια η φυσική αλληλεπίδρασε με αυτά.

Θετικισμός

Σύμφωνα με το Γάλλο φιλόσοφο Auguste Comte (1798 – 1857) υπάρχουν τρία στάδια της εξέλιξης του ανθρώπου. Το αρχικό είναι εκείνο που ονομάζεται στάδιο του φετιχισμού, το στάδιο δηλαδή που ο άνθρωπος πίστευε ότι μπορεί να αλλάξει την πορεία του κόσμου με τη θέλησή του, επηρεάζοντας τους θεούς με θυσίες τάματα κτλ. Το στάδιο αυτό μετεξελίσσεται στο στάδιο της Μεταφυσικής όπου οι προσωποποιημένες θεότητες του πρώτου σταδίου αντικαθίστανται από μη σαφώς κατανοημένες δυνάμεις. Η ακολουθία πλέον των γεγονότων έχει ξεφύγει από τον έλεγχο του ανθρώπου και δεν εξαρτάται από αυτόν. Το δεύτερο στάδιο

αντικαθίσταται από το θετικό στάδιο που είναι εκείνο το οποίο ουσιαστικά μας ενδιαφέρει. Ο κόσμος απλοποιείται και δεν υπάρχει τίποτε άλλο σε αυτόν εκτός από συμβάντα. Έτσι η μέχρι τώρα μη εξήγηση των φαινομένων αντικαθίσταται από την προσπάθεια της επιστήμης για την ανακάλυψη νόμων με τους οποίους συμφωνούν αυτά τα συμβάντα.

Ως φιλοσοφική ιδεολογία και κίνημα ο Θετικισμός (Positivism) πήρε τα πρώτα χαρακτηριστικά του από το έργο του Γάλλου φιλοσόφου Αύγουστου Κοντ (Auguste Comte), αφού αποτελεί και τον τίτλο του γνωστότερου έργου του φιλοσόφου: Μαθήματα Θετικής φιλοσοφίας (Cours de Philosophie Positive, 1830 – 1842). Κατόπιν αναπτύχθηκε μέσα από διάφορα στάδια που έγιναν γνωστά με διάφορες ονομασίες όπως Εμπειριοκριτισμός, λογικός Θετικισμός, λογικός Εμπειρισμός και τέλος στα μέσα του 20^{ου} αιώνα εντάχθηκε στο κίνημα που είναι γνωστό ως αναλυτική και γλωσσική φιλοσοφία.

Ο ίδιος ο Αύγουστος Κοντ ήταν εκείνος που συνόψισε επιτυχώς σε μερικές λέξεις ολόκληρη την πνευματική του διαδρομή. «Είχα συμπληρώσει τα δεκατέσσερα χρόνια και είδη ένιωθα τη βασική ανάγκη μιας καθολικής αναγέννησης, ταυτόχρονα πολιτικής και φιλοσοφικής, υπό την ενεργή ώθηση της ευεργετικής κρίσης που παρήγαγε η Γαλλική Επανάσταση, η κύρια φάση της οποίας είχε προηγηθεί της γέννησής μου. Η φωτεινή επιρροή μιας μύησης στα μαθηματικά, την οποία έλαβα από την οικογένειά μου και αναπτύχθηκε με επιτυχία στην Πολυτεχνική Σχολή του Παρισιού, με έκανε ενστικτωδώς να προβλέψω τον μοναδικό πνευματικό δρόμο που μπορούσε πραγματικά να οδηγήσει σε αυτή τη μεγάλη καινοτομία: τον νόμο των τριών σταδίων» Ο Κοντ αφιέρωσε ολόκληρη τη ζωή του στην αποσαφήνιση αυτού του νόμου, αναπτύσσοντας ένα φιλοσοφικό δόγμα (που ήταν επίσης ένα νέο όραμα για τον κόσμο, μια πραγματική θρησκεία) στο οποίο έδωσε το όνομα Θετικισμός. Δεν ήταν μια ζωή εύκολη ούτε ευτυχισμένη: το 1826 μια βίαιη νευρική κρίση τον οδήγησε στο φρενοκομείο και η εχθρική στάση του ακαδημαϊκού περιβάλλοντος ενάντια στο έργο του Μαθήματα Φιλοσοφίας τον εμπόδισε να λάβει την έδρα των μαθηματικών στο Πολυτεχνείο. Έχοντας απαρνηθεί ακόμη και τα κέρδη από τα έργα του, κατάντησε να ζει μέσα στη φτώχεια, στηριζόμενος μόνο στη βοήθεια των φίλων και των μαθητών του. Στα τελευταία χρόνια της ζωής του έδωσε ακόμη μεγαλύτερη έμφαση στα θρησκευτικά ενδιαφέροντά του, ιδρύοντας μια νέα εκκλησία (ένα δόγμα της Ανθρωπότητας και της Επιστήμης) της οποίας ανακηρύχτηκε ανώτατος πάπας και καθόρισε τις λειτουργικές λεπτομέρειές της.

Έργα του: Μαθήματα θετικιστικής φιλοσοφίας (1830 - 1842), Θετικιστικό ημερολόγιο (1849), Σύστημα θετικιστικής πολιτικής ή Πραγματεία κοινωνιολογίας που συγκροτεί τη θρησκεία της ανθρωπότητας (1851), Θετικιστική κατήχηση (1852).

Οι βασικές αρχές του Θετικισμού είναι ότι:

- 1) κάθε γνώση που αφορά γεγονότα βασίζεται στα «θετικά» στοιχεία της εμπειρίας και
- 2) πέρα από τον κόσμο των γεγονότων υπάρχει ο κόσμος της καθαρής λογικής και των καθαρών μαθηματικών.

Οι θετικιστές έγιναν γνωστοί για την απόρριψη της μεταφυσικής, δηλαδή των εικασιών σχετικά με τη φύση της πραγματικότητας, οι οποίες πηγαινούν πέρα από κάθε πιθανό στοιχείο το οποίο θα μπορούσε να υποστηρίξει ή να διαψεύσει τέτοιες «υπερβατικές» αξιώσεις. Δηλαδή οι θετικιστές πίστευαν αυστηρά στην παρατήρηση και την εμπειρία.

Στην αρχαία φιλοσοφία υπάρχουν σαφή προμηνύματα του Θετικισμού. Αν και στη σχέση του Πρωταγόρα, σοφιστή του 5^{ου} αιώνα, με τη μετέπειτα θετικιστική σκέψη ήταν μάλλον απόμακρη, ωστόσο υπήρξε μια πολύ πιο έντονη ομοιότητα με τον κλασικό σκεπτικό φιλόσοφο Σεξτό τον Εμπειρικό που έζησε στην αρχή του 3^{ου} μ.Χ. αιώνα και αργότερα με τον Πιέρ Μπέιλ (Pierre Bayle). Επίσης ο νομιναλιστής του μεσαίωνα Γουλιέλμος του Όκαμ (William of Ockham, 1300 – 1349) είχε σαφή συνάφεια με τον σύγχρονο Θετικισμό.

Ο Θετικισμός είχε τις βαθύτερες ρίζες του στον Γαλλικό Διαφωτισμό που τόνιζε ιδιαίτερα το καθαρό φως της λογικής, όπως και στον Βρετανικό Εμπειρισμό του 18^{ου} αιώνα, ιδιαιτέρως στον Εμπειρισμό του Χιουμ και του επισκόπου Μπέρκλεϋ (George Berkeley) που τόνιζαν το ρόλο της αισθητήριας εμπειρίας (αισθήσεις – αισθητήριο).

Είναι γεγονός πως ο Αύγουστος Κοντ, ο εισηγητής του Θετικισμού, επηρεάστηκε απόλυτα από τους Γάλλους Εγκυκλοπαιδιστές του Διαφωτισμού, όπως ο Denis Diderot, ο Jean d' Alembert, ο Claude Henri ο οποίος και είναι ο ιδρυτής του Γαλλικού Σοσιαλισμού.

Η πρώτη γενιά των Βιεννέζων θετικιστών του 20^{ου} αιώνα άρχισε τις δραστηριότητές της γύρω στο 1907. Από αυτούς ξεχώρισαν ένας φυσικός ο Philip Frank, οι μαθηματικοί Hans Hahn, Richard von Mises και ο οικονομολόγος και κοινωνιολόγος Otto Neurath.

Εξίσου σημαντικά επέδρασαν και μερικές εξέχουσες φυσιογνωμίες που ήταν ταυτόχρονα μαθηματικοί και φιλόσοφοι όπως ο Bernhard Riemann εισηγητής μίας μη – Ευκλείδειας Γεωμετρίας, ο Herman von Helmholtz, πρωτοπόρος σε ένα ευρύ φάσμα επιστημονικών πεδίων, ο Ludwig Boltzmann, σπουδαίος φυσικός και πρωτοπόρος ερευνητής της Στατιστικής Μηχανικής, ο Henri Poincare, ο οποίος διέπρεψε τόσο στα μαθηματικά όσο και στη φιλοσοφία της επιστήμης και ο David Hilbert που διακρίθηκε στην τυπολογία των μαθηματικών. Μεγαλύτερη σημασία είχε πάντως η επίδραση του Albert Einstein και των τριών μεγαλύτερων εκπροσώπων της μαθηματικής λογικής στα τελευταία 100 χρόνια, του πρωτοπόρου Γερμανού Gottlob Frege και των συγγραφέων του μνημειακού έργου Principia Mathematica (1910 – 1913) Bertrand Russell και Alfred North Whitehead.

Ο Θετικισμός επηρέασε τον Άγγλο φιλόσοφο του 19^{ου} αιώνα John Stuart Mill, λογικό φιλόσοφο και οικονομολόγο, τόσο ώστε να θεωρείται από τους εξέχοντες θετικιστές του αιώνα του. Στο έργο του σύστημα της λογικής (System of Logic 1843)

ο Mill ανέπτυξε την εμπειρική θεωρία της γνώσης και της επιστημονικής λογικής, προχωρώντας τόσο ώστε να θεωρεί τη Λογική και τα Μαθηματικά ως τις βασικές εμπειρικές επιστήμες.

Ακόμη και ο φιλόσοφος Herbert Spencer, ο εισηγητής της θεωρίας του «ακατάληπτου» και μιας γενικής εξελικτικής θεωρίας, θεωρείται υπέρμαχος του θετικιστικού προσανατολισμού.

Ο Θετικισμός είχε επικρατήσει απόλυτα την εικοσαετία 1940 – 1960. Το κίνημα του Θετικισμού έφθασε στο απόγειό του στην Ευρώπη τη χρονική περίοδο 1928 – 1934 αλλά, μετά το 1933 που στην εξουσία ήρθε ο Ναζισμός, τα περισσότερα ενεργά μέλη των διαφόρων ομάδων και κλάδων του εγκατέλειψαν την ηπειρωτική Γηραιά Ήπειρο αρχικά προς τη μεγάλη Βρετανία και αργότερα για τις Η.Π.Α. καθώς πολλοί από αυτούς ήταν Εβραίοι ή αριστεροί διανοούμενοι. Από τη μετανάστευση αυτή, ο Θετικισμός αναμείχθηκε ενεργά με την αγγλοσαξονική παράδοση του Πραγματισμού και του Εμπειρισμού.

Κεντρική ιδέα του Θετικισμού είναι η υπεροχή των Φυσικών Επιστημών με τις εμπειρικές και τις πειραματικές μεθόδους τους, στα συστήματα της Ιδεαλιστικής και Ρομαντικής Φιλοσοφίας όπως και η έξαρση της Επιστήμης ως μόνου μέσου κοινωνικής προόδου. Μάλιστα ο θετικισμός θεωρείται συνέχεια του κλασσικού Εμπειρισμού, καθώς θεωρεί πως κάθε αξιόπιστη γνώση βασίζεται στην εμπειρία, ενώ ακόμη και η διατύπωση γενικών νόμων επαληθεύεται πάνω στην ίδια λογική: τη μαρτυρία των γεγονότων! Η Επιστήμη κινείται στο πεδίο του σχετικού, ενώ η Θρησκεία εκπροσωπεί το απόλυτο, χωρίς να συγκρούεται με την Επιστήμη. Επομένως υπάρχει ένας διαχωρισμός και παράλληλα ένας συμβιβασμός Επιστήμης και Θρησκείας.

Στηρίζοντας όμως το νόημα του στην παρατήρηση, ο θετικισμός είναι υποχρεωμένος να διακρίνει δύο ειδών όρους ή προτάσεις:

1. Τους παρατηρησιακούς (όρους) που αναφέρονται σε απλές παρατηρήσεις αντιληπτών πραγμάτων, καταστάσεων και ιδιοτήτων τους ή ακόμη και των σχέσεών τους, και
2. Τους θεωρητικούς (όρους) που δεν προέρχονται από την άμεση παρατήρηση, αλλά αποτελούν έννοιες κάποιων γενικών επιστημονικών θεωριών (της Φυσικής, εν προκειμένω).

Ο Θετικισμός συντέλεσε στη γένεση δύο τάσεων που η αντίθετη κατεύθυνσή τους δείχνει την αντιφατικότητα της κοινής πηγής τους:

α) Η Επιστήμη ως εγγύηση της τεράστιας προόδου της ανθρωπότητας.

β) Η ακαμψία των μηχανιστικών αιτιοκρατικών νομοτελειών που οδηγεί σε παραδοχή κάποιων αρχών και τελικά καταλήγει σε μοιρολατρία.

Οι πρώτες επεξεργασίες του θετικιστικού προγράμματος έγιναν στη δεκαετία του 1920 από δύο κυρίως ερευνητικές ομάδες:

1. Το ονομαζόμενο Κύκλο της Βιέννης, μια ομάδα φιλοσόφων στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης γύρω από τον Moritz Schlick και το Σεμινάριο της Φιλοσοφίας των Επαγωγικών Επιστημών, που περιλάμβανε μεταξύ των άλλων, τους Rudolf

Carnap, Herbert Feigl, Kurt Goedel, Hans Hahn, Karl Menger, Otto Neurath και Friedrich Waismann.

2. Την Εταιρία Εμπειρικής Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου του Βερολίνου γύρω από τον Hans Reichenbach, που περιλάμβανε, μεταξύ άλλων, τους Walter Dubislav, Kurt Grelling και Carl Hempel.

Θεμελιωτής του Θετικισμού, όπως είδη έχουμε αναφέρει, ήταν ο Γάλλος Auguste Comte που διέκρινε τρεις περιόδους / ηλικίες του πνεύματος και της ιστορίας του ανθρώπου:

1. Τη Θεολογική (που κυριαρχεί η ερμηνεία με βάση τη θεία, προσωπική θέληση),
2. Τη Μεταφυσική (που οι υπερφυσικές δυνάμεις της Θεολογίας γίνονται αφηρημένες αρχές) και
3. Τη Θετική (που οι υπερφυσικές δυνάμεις και οι μεταφυσικές αρχές παραμερίζονται από την επιστημονική μέθοδο της παρατήρησης και της εξακρίβωσης).

Στη συνέχεια ο John Stuart Mill τροποποίησε το Θετικισμό θεωρώντας ότι δεν υπάρχει άλλη γνώση πέρα από την εμπειρική που να βασίζεται στα αισθήματα, και ο Herbert Spencer που πρόσβευε ότι δεν γνωρίζουμε τα ίδια πράγματα, αλλά μόνο ότι αντιλαμβανόμαστε με τις αισθήσεις μας. Επίσης αναπτύχθηκε ο υλιστικός γερμανικός Θετικισμός που εκπροσωπούσαν και εκπροσωπούν ο Μόλεσχот, ο Φογκτ και ο Μπρύχνερ, σύμφωνα με τους οποίους όλα τα φαινόμενα διέπονται από τους μηχανιστικούς νόμους. Τέλος αναφέρουμε την ενοποιητική θεωρία του Γερμανού ζωολόγου Heinrich Ernst Haeckel (1834 – 1919), που ερμηνεύει με τα ίδια κριτήρια την ανόργανη και την οργανική φύση.

Νεοθετικισμός και η Σχολή της Βιέννης

Παραδοσιακά στις Φυσικές Επιστήμες, η κυρίαρχη τριάδα είναι η Φυσική, η Χημεία και η Βιολογία. Στη συστηματική αυτή κατάταξη, η οποία βασίζεται στην αυξανόμενη συνθετότητα του αντικειμένου διερεύνησης – και περιλαμβάνει ως επόμενα μέλη της σειράς την Ανθρωπολογία και τις Κοινωνικές Επιστήμες – η Φυσική καταλαμβάνει τη βάση της ιεραρχίας, επειδή το αντικείμενό της σχετίζεται με τη μελέτη της φύσης και των φυσικών φαινομένων. Οι άλλες επιστήμες αντιπροσωπεύουν υψηλότερα επίπεδα πολυπλοκότητας, θεωρούνται όμως «υποδεέστερες» από την άποψη ότι βρίσκονται μακρύτερα από τη στοιχειώδη «υφή» ή ουσία της ύλης.

Η παραπάνω κατάταξη αντανακλά στην ουσία ένα επικρατούν φιλοσοφικό δόγμα σύμφωνα με το οποίο ολόκληρο το Σύμπαν μπορεί να αναχθεί σε θεμελιώδεις αρχές. Επιστημολογικά όλα τα φαινόμενα, σε ένα τελικό επίπεδο αναγωγής, μπορούν να ερμηνευτούν πλήρως με τους νόμους της Φυσικής.

Οι Φυσικές Επιστήμες αποτέλεσαν από τη γέννησή τους ένα ακέραιο τμήμα της Φιλοσοφίας και στην ουσία δεν διαχωρίστηκαν ποτέ από αυτή. Μάλιστα η

Θεωρητική Φυσική, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα περιγραφόταν ακόμη ως Φιλοσοφία της φύσης, σε διάκριση από τους δύο άλλους κύριους κλάδους της Φιλοσοφίας των Ιδεών, την Ηθική Φιλοσοφία και τη Μεταφυσική.

Η φιλοσοφία των επιστημών, ως μελέτη των δεδομένων της επιστημονικής διερεύνησης και της εγκυρότητας των επιστημονικών θεωριών μέσα από μια φιλοσοφική προοπτική, αναγνωρίστηκε ως ξεχωριστός επιστημολογικός κλάδος μόνοι κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, με την εντεινόμενη εξειδίκευση και τον επαγγελματικό διαχωρισμό των επιστημών.

Από τη δεκαετία του 20 μέχρι και τη δεκαετία του 60, η φιλοσοφία των επιστημών κυριαρχείτο από τον Λογικό Θετικισμό ή Νεοθετικισμό ένα φιλοσοφικό κίνημα με αντικείμενο την έρευνα της επιστημονικής σκέψης και των λογικών βάσεων της, που συγκέντρωνε το ενδιαφέρον του στην ανάλυση της επιστημονικής γλώσσας και στην αναζήτηση του ακριβούς νοήματος παραμερίζοντας οποιεσδήποτε μεταφυσικές θεωρήσεις.

Ο Νεοθετικισμός εκφράστηκε κυρίως μέσα από τη Φιλοσοφία της Φυσικής καθώς η ανάπτυξη του συνέπεσε σε μεγάλο βαθμό με την επανάσταση στη Σύγχρονη Φυσική και κυρίως με αυτήν, ενώ οι άλλες Θετικές Επιστήμες και ιδιαίτερα η Χημεία αγνοήθηκαν σε βαθμό δυσανάλογο μεγάλο με την προσφορά τους.

Οι σχετικές δημοσιεύσεις εμφανίστηκαν στα Πρακτικά των Συνεδρίων και κυρίως στο περιοδικό *The Journal of Unified Sciences*, βασική έκδοση του κύκλου της Βιέννης που ήταν μια ομάδα φιλοσόφων, φυσικών και μαθηματικών, οι αντιλήψεις των οποίων αποτέλεσαν τον βασικό πυρήνα του κινήματος του Λογικού Θετικισμού τη δεκαετία του 1920. Η σχολή ήταν επηρεασμένη από την επιστημονική κοσμοαντίληψη του Μαχ και ουσιαστικά προσπάθησε να ανανεώσει τη θετικιστική φιλοσοφία δίνοντας σε αυτήν επιστημονική μορφή. Ουσιαστικά δηλαδή εισάγοντας στη φιλοσοφική έρευνα την ακρίβεια και την εγκυρότητα που διακρίνει τις Θετικές Επιστήμες.

Ο Κύκλος της Βιέννης αφενός μεν υποστήριξε τη λογιστική και την εφαρμογή της στη λογική, αφετέρου δε τόνισε την αξία της εμπειρίας για την επιστημονική γνώση, ενώ προσπάθησε να πραγματοποιήσει την ενότητα των επιστημών με την ενοποίηση των επιστημονικών όρων.

Σκοπός της Φιλοσοφίας, υποστήριξε ο Κύκλος της Βιέννης, είναι η λογική διερεύνηση των σκέψεων και μοναδική πηγή της είναι αυτό που μπορεί να παρατηρηθεί επιστημονικά.

Ιδρυτής της φιλοσοφικής αυτής Σχολής ήταν το 1924 ο Γερμανός φυσικός και εμπειρικός φιλόσοφος Moritz Schlick (1882 – 1936), και όπως ήδη αναφέραμε, κύριοι αντιπρόσωποι του Κύκλου της Βιέννης, ήταν ο Φυσικός Philipp Frank, οι μαθηματικοί Hans Hahn, Richard von Mises, Kurt Godel, ο διάσημος οικονομολόγος και κοινωνιολόγος Otto Neurath και βεβαίως ο Γερμανός Φυσικός, μαθηματικός και φιλόσοφος Rudolf Carnap (1881 – 1970), με σημαντική συνεισφορά στη λογική, στη θεωρία των Πιθανοτήτων και στη Φιλοσοφία των Επιστημών.

Επιστημολογικά η Φυσική αντιμετωπιζόταν ανέκαθεν ως θετική επιστήμη με έμφαση στη μελέτη της λογικής δομής της. Το τελευταίο σημαίνει ότι κατά κανόνα το ενδιαφέρον περιοριζόταν σε νόμους που εκφράζονταν με μαθηματικοποιημένες σχέσεις μεταξύ φυσικών μεγεθών, καθώς και σε θεωρίες με αξιωματική ισχύ. Άλλωστε με φιλοσοφικούς όρους, η φυσική κλίνει περισσότερο προς έναν φυσικό επιστημονικό ρεαλισμό που προσβλέπει στην παραγωγή αυστηρών νόμων καθολικής ισχύος.

Η Φυσική είναι κατά βάση, μια εικοτολογική – υποθετική επιστήμη, που επιδιώκοντας την ερμηνεία της φύσης αποτέλεσε εξ αρχής έναν βασικά θεωρητικό κλάδο.

Στη Φυσική, το πείραμα, ως τυπική επιστημονική μέθοδος, εισήχθη σχετικά πρόσφατα – τον 17^ο αιώνα, κυρίως με τον Γαλιλαίο – και ανέκαθεν έπαιξε ένα δευτερεύοντα ρόλο που περιοριζόταν στη διαμόρφωση και επαλήθευση της θεωρίας.

Αντιθέτως, ο άλλος μεγάλος κλάδος των Φυσικών Επιστημών, η Χημεία, εξελίχτηκε μέσα από την Αλχημεία, διατηρώντας τον πρακτικό – πειραματικό χαρακτήρα της τελευταίας, που αποσκοπούσε στην αναπαραγωγή – μίμηση των φυσικών διεργασιών στο εργαστήριο.

Το κύριο φιλοσοφικό ενδιαφέρον, όμως, μέχρι και πριν το 1960, εστιαζόταν σχεδόν αποκλειστικά στη θεωρητική επιστήμη. Ως εκ τούτου, στο πλαίσιο αυτό, η πειραματική και η εφαρμοσμένη Φυσική, όπως και η Χημεία, αγνοήθηκαν από την επίσημη Φιλοσοφία.

Αμφισβητήσεις του Θετικισμού

Υπάρχουν αρκετά σημεία τριβής, δηλαδή αμφισβητήσεις του Θετικισμού από άλλες θεωρίες και φιλοσοφικά ρεύματα που αποκτούν ιδιαίτερη σημασία από την δεκαετία του 60 και μετά, και τελικά οδηγούν είτε σε μια διαρκή και συνεχή μείωση της αξιοπιστίας του Θετικισμού είτε στην απόρριψή του ή ακόμα στον μετασχηματισμό του και στην εμφάνιση νέων – αντίπαλων ή συμπληρωματικών – φιλοσοφικών ρευμάτων. Συγκεκριμένα οι αμφισβητήσεις του Θετικισμού όπως τις αναφέρει ο Delanty είναι:

1. Επιστημονισμός ή ενότητα της επιστημονικής μεθόδου: Μεθοδολογικά ο Θετικισμός δεν κάνει κανέναν διαχωρισμό μεταξύ των Φυσικών και Κοινωνικών Επιστημών, όμως η ενοποίηση της επιστημονικής μεθόδου γίνεται με ταυτόχρονη παραδοχή του κυρίαρχου ρόλου των Φυσικών επιστημών, αφού αυτές εκλαμβάνονται ως το μοντέλο των Κοινωνικών Επιστημών. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τον «Επιστημονισμό» δηλαδή το ότι η σημασιολογική ερμηνεία της γνώσης απορρέει μόνο από τις Φυσικές Επιστήμες.
2. Φυσιοκρατία ή φαινομενοκρατία: Για τον Θετικισμό το αντικείμενο της επιστημονικής μεθόδου είναι μια εξωτερική στην Επιστήμη πραγματικότητα, η οποία σηματοδοτείται από τα παρατηρούμενα φυσικά φαινόμενα. Η θέση αυτή συνεπάγεται αφ' ενός μεν την «Φυσιοκρατία» δηλαδή την ανάδειξη της φυσική /

εμπειρικής προέλευσης της γνώσης, αφ' ετέρου δε την φαινομενοκρατία (Αντικειμενισμός), δηλαδή, την αποδοχή μιας αντικειμενικά εξωτερικευμένης υπόστασης των φαινομένων.

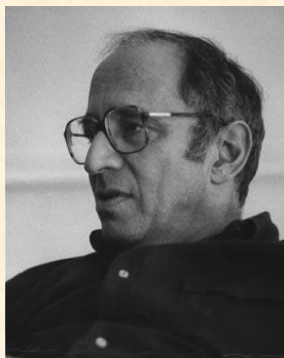
3. Εμπειρισμός: Στη βάση της θετικιστικής επιστημολογίας βρίσκεται η εμπειρική παρατήρηση (κριτήριο της επαλήθευσης), η οποία υλοποιείται με την πειραματική μέθοδο. Η αναγνώριση του θετικού χαρακτήρα της εμπειρίας ως του αποκλειστικού κριτηρίου της αλήθειας αποτελεί το σήμα κατατεθέν του Θετικισμού.

4. Ουδετερότητα ή αξιολογική διαφορά: Σύμφωνα με τον Θετικισμό, η Επιστήμη δεν πρέπει να ενέχεται σε καμία αξιολογική κρίση του αντικειμένου της μελέτης της. Είναι μια ουδέτερη δραστηριότητα απαλλαγμένη από οποιαδήποτε κοινωνική ή ηθική αξία. Η αποστολή της είναι να περιορίζεται στα εμπειρικά γεγονότα, από τα οποία, ο Θετικισμός πιστεύει, δεν μπορούν να παράγονται αξίες. Επιπλέον, η αναζήτηση της αντικειμενικής αλήθειας γίνεται με μοναδικό γνώμονα την εμπειρική επαλήθευση, ανεξαρτήτως ηθικής ή αυτοσυνειδησίας.

5. Εργαλειακή γνώση: Κάποιες φορές, η έμφαση στον εργαλειακό, και άρα ουδέτερο ρόλο της Επιστήμης, κρύβει μια πολιτικά συντηρητική στάση, που υποστηρίζει την υπεροχή της Επιστήμης σε σχέση με άλλες μορφές γνώσης και νομιμοποιεί την αναπαραγωγή σε κυρίαρχη θέση των επαγγελματικών και θεσπισμένων οργάνων των ειδικών επιστημών.

Ο Θετικισμός δέχθηκε σημαντικές επικρίσεις και στις βασικές παραδοχές του, κυρίως από τους Popper, Kuhn και Feyerabend, τρεις σύγχρονους φιλοσόφους.

Thomas Kuhn (1922 – 1996)

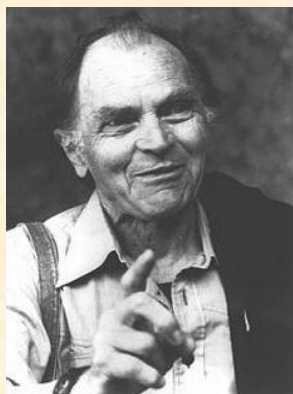
Από την άλλη μεριά η αντιθετικιστική ιστορική στροφή στη δεκαετία του 60 του Thomas Kuhn ανέδειξε την παραδειγματική δομή και την επαναστατική εξέλιξη των επιστημονικών θεωριών. Ο Thomas Kuhn ήταν ενάντια στην υπεραπλουστευμένη εικόνα που οι φιλόσοφοι είχαν για την Επιστήμη και διαφωνούσε στο ότι η Επιστήμη δεν εξελίσσεται σταδιακά βασιζόμενη σε ουδέτερες παρατηρήσεις. Για παράδειγμα το πρότυπο του Νεύτωνα για το Σύμπαν ήταν πολύ διαφορετικό από το σχετικιστικό πρότυπο του Αϊνστάιν και θεωρούσε πως το κάθε πρότυπο είναι μια διαφορετική ερμηνεία, για τον κόσμο, παρά αντικειμενικές ερμηνείες. Για τον Kuhn, η Ιστορία της Φιλοσοφίας χαρακτηρίζεται από επαναστάσεις επιστημονικής άποψης. Τότε οι επιστήμονες αρχίζουν να αμφισβητούν τις βάσεις του προτύπου, και νέες θεωρίες ανακύπτουν που προκαλούν το κυρίαρχο πρότυπο και τελικά μία από αυτές τις νέες θεωρίες γίνονται αποδεκτές σαν νέα πρότυπα.

Κλασικό έργο του είναι η Δομή των Επιστημονικών Επαναστάσεων, που κυκλοφόρησε πρώτη φορά στα αγγλικά από τις εκδόσεις του Πανεπιστημίου του Σικάγο. Είναι ένα βιβλίο που άφησε το στίγμα του στην Ιστορία και Φιλοσοφία των Επιστημών, αφού κανένα άλλο δεν έγινε αντικείμενο γρήγορης αποδοχής, αλλά συνάμα έντονης κριτικής και απόρριψης. Από αυτό, όμως, ξεκίνησαν διεργασίες που επηρέασαν τα μέγιστα στην ιστοριογραφία των Φυσικών Επιστημών αλλάζοντάς την δραματικά.

Συνολικά για τον Kuhn μπορούμε να πούμε ότι το έργο του αποτελεί μια τομή για την ιστοριογραφία των Φυσικών Επιστημών, αφού η σύσταση ενός γνωστικού πεδίου είναι ταυτόσημη με τη δημιουργία ενός «παραδείγματος», που ενσωματώνει μεθοδολογικές και γνωστικές παραδοχές, αλλά και γενικούς νόμους τους κανόνες τους και πρότυπες πειραματικές διατάξεις. Τα εργαστήρια, μετά από πρότασή του, πρέπει να μετατραπούν σε χώρους όπου θα συνυπάρχουν ο κόσμος της φύσης με τον κόσμο των φυσικών. Τα εργαστήρια, τα «άδυτα των αδύτων», γίνονται ο χώρος της διαμεσολάβησης. Εκεί θα δημιουργηθούν οι διεργασίες όπου οι επιστήμονες θα προσπαθήσουν να δαμάσουν τη φύση και εκεί είναι ταυτόχρονα ο χώρος όπου η φύση αντιστέκεται. Και όλη αυτή η διαπάλη μας οδηγεί σε αυτό που ονομάζουμε «γήινο πολιτισμό».

Paul Feyerabend (1924 – 1994)

Άλλη άποψη, ως προς τον Kuhn είχε ο Αυστριακός φιλόσοφος Paul Feyerabend, γεννημένος και αυτός όπως ο Karl Popper, στη Βιέννη το 1924. Αρχικά ο Feyerabend μαγεύτηκε από το θέατρο και ασχολήθηκε με αυτό στη Βαϊμάρη και τη Βιέννη. Στη συνέχεια σπούδασε Φυσικές Επιστήμες και τελικά εγκατέλειψε την Αυστρία το 1955, για να διδάξει στο Berkley. Πίστευε πως η υπεροχή της σύγχρονης επιστημονικής μεθόδου δεν θα έπρεπε να είναι δεδομένη. Πρόμαχος μιας επιστημονικής μεθοδολογίας την οποία χαρακτήριζε ως «αναρχική» τάχτηκε υπέρ του χωρισμού Επιστήμης και κράτους και καταδίκασε κάθε πολιτικό σύστημα που φέρνει στην εξουσία ανθρώπους από τον χώρο της Επιστήμης δηλώνοντας ότι κάθε επιστήμονας έχει τον εντελώς προσωπικό του τρόπο εργασίας. Η αναρχική προσέγγιση της γνώσης ήταν ότι δεν μπορούμε να προβλέψουμε τι μορφή μπορεί να έχει η μελλοντική γνώση, και έτσι δεν μπορούμε να περιοριστούμε σε μια παγκόσμια μέθοδο για να κερδίζουμε γνώσεις. Ο Feyerabend συμφωνεί με τον Kuhn ότι η Ιστορία της Επιστήμης είναι η Ιστορία διαφορετικών οπτικών γωνιών και πως δεν πρέπει να προσπαθούμε να απαγορεύουμε μελλοντικά διαλεκτικά εγχειρήματα προσπαθώντας να ορίσουμε ένα στενό κυρίαρχο πρότυπο γνώσης χρησιμοποιώντας τους νόμους της Φυσικής.

Τα σημαντικότερα έργα του είναι: Κατά της μεθόδου: Σκιαγραφία μια αναρχικής θεωρίας της γνώσης (1975), Επιστήμη σε μια ελεύθερη κοινωνία (1976), Φιλοσοφικά Κείμενα (1981).

Ρεαλιστές και Νομιναλιστές

Στους Μέσους χρόνους δύο αντίπαλα φιλοσοφικά ρεύματα ουσιαστικά κυριάρχησαν: οι ρεαλιστές (πλατωνιστές) και οι νομιναλιστές (σύμφωνα με την αριστοτελική θέση). Οι πρώτοι, οι ρεαλιστές πίστευαν ότι οι καθολικές (γενικές) έννοιες (universalia) έχουν δική τους πραγματική – αυτόνομη ύπαρξη, ανεξάρτητα από τους ανθρώπινους νόμους.

Ο Νομιναλισμός, που προέρχεται από την λατινική λέξη Nominalismus, που αποδίδεται ως Ονοματοκρατία, είναι μια φιλοσοφική θεωρία, κατά την οποία οι έννοιες δεν έχουν την ίδια πραγματική υπόσταση, αλλά είναι απλώς ονόματα, διότι τα αντικείμενα συνδέονται μεταξύ τους με βάση την εξωτερική ομοιότητά τους. Δηλαδή οι Νομιναλιστές θεωρούσαν ότι οι καθολικές έννοιες είναι απλά ονόματα (nomina) που δηλώνουν μια τάξη ομοειδών αντικειμένων. Ισχυριζόταν δηλαδή ότι γενικές έννοιες είναι μόνο τα ονόματα των πραγμάτων τα οποία υπάρχουν αντικειμενικά. Πίστευαν ακόμη ότι η επιστημονική αλήθεια βρισκόταν στη μελέτη της φύσης και όχι στα κείμενα των Αρχαίων και τις Γραφές.

Εναντίον του Νομιναλισμού τάχθηκαν οι οπαδοί του Ρεαλισμού, οι οποίοι ισχυρίζονταν σύμφωνα με το πνεύμα του Πλάτωνα και του πλατωνισμού, ότι οι γενικές (καθολικές) έννοιες υπάρχουν πραγματικά ως πνευματικές ουσίες ανεξάρτητες από τα πράγματα.

Προσοχή!!! Πραγματοκρατία και όχι Πραγματισμός, ο οποίος αντιθέτως είναι φιλοσοφικό δόγμα συγγενές με τον Θετικισμό, που αρνείται την αντικειμενικότητα της αλήθειας και υποστηρίζει ότι η γνώση είναι μια σκόπιμη επινόηση, η αλήθεια της οποίας είναι ανάλογη με τον βαθμό της επωφελούς μεταβολής της ζωής. Αληθινή αξία έχει μόνο αυτό που προάγει τη ζωή και την ωφελεί και τίποτα άλλο.

Πραγματοκρατία ή Ρεαλισμός (Realismus)

Ο όρος Ρεαλισμός προέρχεται από την λατινική λέξη Realismus, που αποδίδεται στα Ελληνικά ως Πραγματοκρατία.

Ο Ρεαλισμός τοποθετείται στον αντίποδα του Ιδεαλισμού. Και στο ερώτημα αν ο κόσμος βρίσκεται έξω από τη συνείδηση και είναι ανεξάρτητος από αυτήν ο Ρεαλισμός δίνει καταφατική απάντηση.

Ουσιαστικά διακρίνουμε δύο εκφάνσεις του Ρεαλισμού: τον αφελή και τον κριτικό Ρεαλισμό.

Σύμφωνα με τον αφελή Ρεαλισμό, τα πράγματα όχι μόνο υπάρχουν ανεξάρτητα από τη συνείδησή μας, αλλά τα γνωρίζουμε και πως ακριβώς είναι. Αντιθέτως κατά τον κριτικό Ρεαλισμό, τα πράγματα υπάρχουν αφ' ενός μεν ανεξάρτητα από την συνείδησή μας, αφ' ετέρου δε ανάμεσα σε αυτή και σε εκείνα παρεμβάλλονται οι αισθήσεις μας. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα οι ιδιότητες των πραγμάτων να είναι, ως ένα σημείο, δημιούργημα των τελευταίων και όχι κάτι αντικειμενικό. Ειδικότερα:

Ο αφελής Ρεαλισμός είναι ευρύτατα διαδεδομένος διότι από αυτόν διέπεται ο κοινός νους των ανθρώπων. Αντιπροσώπους του βρίσκουμε στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία. Ο Εμπεδοκλής (5^{ος} π.Χ. αιώνας) δίδασκε ότι η αντίληψη της εξωτερικής πραγματικότητας προέρχεται από μόρια, τα οποία εκπέμπονται από τα αντικείμενα και προσβάλλουν τα αισθητήρια όργανα. Αν όμως ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται τα μηνύματα του εξωτερικού κόσμου, αυτό οφείλεται στο ότι κλείνει μέσα του, στοιχεία ομοειδή με εκείνα από τα οποία έχει συσταθεί ο κόσμος. Επομένως, γνωρίζουμε τα όμοια με τα όμοια, δηλαδή το νερό το βλέπουμε με το νερό, τη φωτιά με τη φωτιά κ.τ.λ. πράγμα που σημαίνει ότι «μαθαίνουμε» την πραγματικότητα όπως είναι.

Όσον αφορά τον κριτικό Ρεαλισμό, και για αυτόν συναντάμε εκπροσώπους του στην Αρχαία Ελλάδα. Σύμφωνα με τον Δημόκριτο, εκείνο που πραγματικά υπάρχει είναι τα άτομα με τις ιδιότητές του (μέγεθος, σκληρότητα, βάρος) και το κενό. Όλες οι άλλες ποιότητες έχουν υποκειμενικό χαρακτήρα. Στη συνέχεια ο Επίκουρος διδάσκει ότι οι ποιότητες δεν προέρχονται από τα άτομα, επειδή αυτά δίνουν στα αντικείμενα μόνο το σχήμα, το βάρος, το μέγεθος και όσα σχετίζονται με αυτά.

Στους νεότερους χρόνους ο κριτικός Ρεαλισμός αντιπροσωπεύεται από φιλοσόφους που δέχονται τη διάκριση ανάμεσα σε πρώτες και δεύτερες ουσίες. Σύμφωνα με τη διδασκαλία τους οι μόνες ουσίες που πραγματικά υπάρχουν και χαρακτηρίζουν τα αντικείμενα είναι οι πρώτες ουσίες (σχήμα, βάρος, πυκνότητα, κίνηση κ.τ.λ.) οι οποίες υπόκεινται σε ποσοτικές διαφορές. Αντιθέτως οι δεύτερες ουσίες (ήχοι, χρώματα, θερμότητα, ψύχος κ.λ.π.) στην πραγματικότητα δεν υπάρχουν. Είναι απλώς επιγεννήματα των πρώτων ουσιών και προέρχονται από τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται η συνείδησή μας τις ποσοτικές διαφορές. Τις θέσεις αυτές υποστηρίζουν – με διάφορες παραλλαγές – οι Thomas Hobbs, Rene Descartes, John Locke και άλλοι.

Ουσιαστικά η επιστημονική Πραγματοκρατία δεν αναγνωρίζει ποτέ την αλήθεια ενός νόμου ή την αλήθεια μιας θεωρίας αν δεν την εξετάσει και την ελέγξει στην πράξη.

Αντιθέτως, η ηθική και θρησκευτική Πραγματοκρατία θεωρεί ως αληθινή μια μεταφυσική θεωρία ή αντίστοιχα ένα θρησκευτικό δόγμα, όταν είναι ηθικά ευεργετικό και σύμφωνο με τις απαιτήσεις της θρησκευτικής συνείδησης. Η Πραγματοκρατία του Πλάτωνα, που γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη κατά τον Μεσαίωνα,

θεωρεί ότι οι ιδέες του πνεύματος υφίστανται ανεξάρτητα από εμάς, μολονότι διαφοροποιούνται από την πραγματικότητα των αισθητών πραγμάτων.

Η διαμάχη ανάμεσα στον Ρεαλισμό και τον Νομιναλισμό δεν περιορίστηκε μόνο στο οντολογικό πρόβλημα που αφορούσε την ύπαρξη των καθολικών εννοιών. Ήταν μια συνολική κοσμοθεωρητική σύγκρουση του Ιδεαλισμού με τον Εμπειρισμό (και οριακά τον Υλισμό).

Τελικά η Αριστοτελική αντίληψη για τις σχέσεις εννοιών και πραγμάτων κυριάρχησε σε σχέση με την πλατωνική ιδεοκρατία.

Στη νέα φιλοσοφική εξέλιξη η Πραγματοκρατία σαν πρόταξη του «είναι» στο «ειδέναι», είναι αντίθετη προς τον ιδεαλισμό.

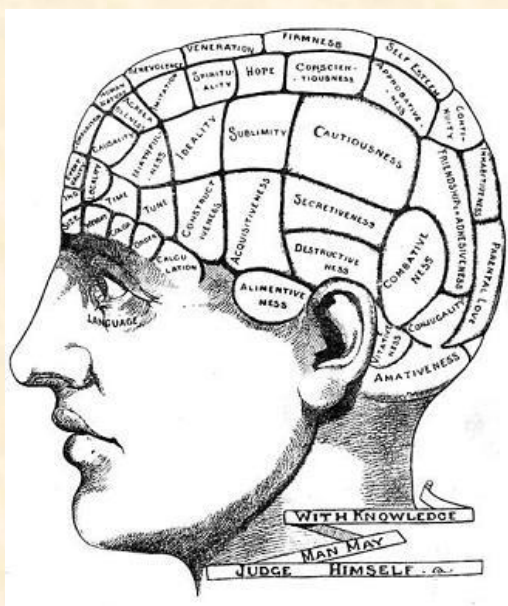
Πραγματισμός

Είναι ένα σύγχρονο φιλοσοφικό ρεύμα που όπως φαίνεται από το όνομά του θεωρεί ότι το κριτήριο για την αξιολόγηση κάθε θεωρητικής αρχής αποτελείται από πρακτικές συνέπειες που προκύπτουν από αυτήν. Το βασικό χαρακτηριστικό της φιλοσοφίας του Πραγματισμού είναι η ενότητα γνώσης και δράσης, αξιών και εμπειρίας. Η αναγωγή της ανθρώπινης σε όργανο ενέργειας κάνει τον Πραγματισμό να συγγενεύει με τον «Συμβατισμό» και προϋποθέτει μια κριτική αντιμετώπιση της θετικιστικής / αντικειμενικής αντίληψης της γνώσης. Σύμφωνα με τον Πραγματισμό, οι θεωρίες δεν είναι πιστές αναπαραστάσεις της πραγματικότητας, αλλά είναι «σχήματα» με τα οποία οργανώνουμε ή ανάγουμε μια ομάδα φαινομένων σε ενότητες.

Εκείνο που χαρακτηρίζει τον Πραγματισμό είναι η βιταλιστική τάση του. Δηλαδή σκέφτομαι σημαίνει παράγω σκοπούς και πεποιθήσεις και αναζητώ τα μέσα για την πραγματοποίησή τους. Σύμφωνα με τους πραγματιστές, η «ωφελιμότητα» και η «αλήθεια» δεν είναι πια διαχωρισμένες η μία από την άλλη, αλλά εμφανίζονται ως οι δύο όψεις της ίδιας πραγματικότητας.

Ο Πραγματισμός συνδέεται με τη Σχολή Φιλοσοφίας του Chicago και με τους μεγάλους διανοητές Charles Sanders Peirce, John Dewey, William James και George Herbert Mead. Σύμφωνα με τον Peirce, το νόημα μιας έννοιας, βρίσκεται στις συνέπειες αυτής καθ' εαυτής της έννοιας, στον τρόπο που αυτή μεταβάλλει τη συμπεριφορά των ανθρώπων, και όχι σε μια μεταφυσική αναζήτηση κάποιου βαθυστόχαστου νοήματος. Πράγματι, αντί να καταναλωνόμαστε με αφηρημένες θεωρίες για τη φύση της πραγματικότητας, ο Πραγματισμός πρεσβεύει ότι πρέπει να συγκεντρώνουμε την προσοχή μας στο παρόν πλαίσιο που ζούμε και να δημιουργούμε την αντίληψή μας για τον κόσμο με βάση τις συγκεκριμένες πράξεις που κάνουμε και τους πραγματικούς σκοπούς που έχουμε. Ο Dewey, έλεγε ότι το κριτήριο της γνώσης βρίσκεται στη μέθοδο που χρησιμοποιείται για να διασφαλιστούν οι συνέπειες και όχι σε μεταφυσικές συλλήψεις της φύσης του πραγματικού. Σημαντικοί πραγματιστές ήταν επίσης: ο Γουίλιαμ Τζάιμς, ο Φερτνιναντ Κάνινκ Σίλερ και ο Τζων Ντιούι.

Ιδεαλισμός

Με τον όρο Ιδεαλισμός θεωρούμε την υπαγωγή της ύλης στο πνεύμα. Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα οι θετικιστές υιοθέτησαν από τον Βρετανό φιλόσοφο Bertrand Russell την «έννοια άνευ νοήματος» και από τον Αυστριακό φιλόσοφο Ludwig Wittgenstein την «έννοια ενός γενικού κριτηρίου μεταξύ νοήματος και μη νοήματος». Δύο ισχυρά όπλα, αφού κριτήριό τους ήταν η αρχή της επαληθευσιμότητας. Δηλαδή μια πρόταση έχει νόημα αν είναι δυνατόν in principio να αποδειχτεί εμπειρικά αληθής ή ψευδής. Διαφορετικά δεν έχει νόημα.

Τα μεταφυσικά ερωτήματα είναι όχι μόνο μόνον αναπάντητα, όπως υποστηρίζουν οι αμφισβητίες της μεταφυσικής, αλλά επιπλέον δεν μπορούν να τεθούν και ως ερωτήματα. Οι εμπειρικοί όροι που περιέχουν δεν εκφράζουν πραγματικές έννοιες: «Το νόημα μιας πρότασης είναι η μέθοδος επαλήθευσής της».

Αντιθέτως με τον Ιδεαλισμό, ως Υλισμό ορίζουμε την υπαγωγή του πνεύματος στην ύλη, θεωρώντας ότι κάθε τι που υπάρχει είναι ύλη και ότι το πνεύμα εξαρτάται από εξωτερικές συνθήκες.

Αισθησιαρχία – Αισθησιοκρατία

Ως Αισθησιαρχία αναφέρουμε τη θεωρία εκείνη που υποστηρίζει ότι η γνώση και πνευματικός βίος του ανθρώπου έχει ως πηγή τις αισθήσεις του και μόνο αυτά που γίνονται αντιληπτά μέσω των αισθήσεων είναι πραγματικά, ενώ όλα τα άλλα είναι κατασκευάσματα της φαντασίας.

Σημειώνουμε ότι η θεωρία αυτή έχει τις ρίζες τις στην Ελληνική Αρχαιότητα και για αυτό διακρίνουμε δύο περιόδους. Στην πρώτη περίοδο η αίσθηση θεωρούνταν η πρώτη και βασικότερη πηγή γνώσης. Στη δεύτερη περίοδο υποστηρίζεται ότι η αίσθηση είναι ο μόνος παράγοντας ανάπτυξης της πνευματικής μας ζωής. Κύριος αντίπαλος της Αισθησιαρχίας – Αισθησιοκρατίας είναι ο Ορθολογισμός που θα αναφέρουμε στη συνέχεια.

Ο όρος αυτός λοιπόν αναφέρεται στη φιλοσοφία των αισθήσεων και σημαίνει γνωσιολογική εκείνη θεωρία, που διδάσκει ότι:

1. Όλες οι γνώσεις και ιδέες, όπως και ολόκληρος ο πνευματικός βίος των ανθρώπων γενικότερα, έχουν ως πηγή τους τις αισθήσεις, και
2. Μόνον όσα αντιλαμβάνονται οι άνθρωποι με τις αισθήσεις τους είναι πραγματικά και αληθινά, ενώ όλα τα άλλα είναι πλάσματα της φαντασίας.

Η θεωρία περί αισθήσεων δεν είναι καινούρια. Στην εξέλιξή της γνωρίζουμε δύο βασικές περιόδους. Η πρώτη από την εποχή των αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων έως

τον Γάλλο φιλόσοφο Etienne Bonnot de Condillac), ενώ η δεύτερη από τότε μέχρι σήμερα.

Στη διάρκεια της πρώτης περιόδου επικρατούσε η ιδέα ότι η αίσθηση θεωρείται ως η πρώτη αρχή και πηγή από την οποία πηγάζουν όλες οι γνώσεις και οι ιδέες μας, αλλά δεν είναι και ο μόνος παράγοντας της πνευματικής ζωής μας.

Κατά τη διάρκεια της δεύτερης περιόδου, από τον Condillac μέχρι σήμερα η θεωρία αυτή παρουσιάζεται ως Αισθησιαρχία ή Αισθησιοκρατία. Σύμφωνα με τον Condillac η αίσθηση είναι ο μόνος παράγοντας ανάπτυξης της πνευματικής ζωής μας. Ο ίδιος φιλόσοφος αποδίδει στην αίσθηση όχι μόνο την ύλη, το περιεχόμενο της συνείδησής μας, αλλά και όλες τις πνευματικές και νοητικές μας ικανότητες.

Έμφυτες ιδέες, όπως τουλάχιστον υποστήριζε ο Καρτέσιος, δεν υπάρχουν. Η συνείδηση του ανθρώπου είναι άγραφο χαρτί και εμπλουτίζεται με τη βοήθεια των αισθήσεων με γνώσεις. Κοντά στη γνώση υπάρχουν τόσο η διανοητική ενέργεια της ψυχής, όσο και ο νους, που έχει δοθεί στον άνθρωπο «εκ των προτέρων» (a priori).

Ο Thomas Hobbes ήταν ο εισηγητής της αισθησιαρχίας, που αργότερα επεξεργάστηκε και συστηματοποίησε ως έννοια ο John Locke, ενώ την ασπάζτηκαν και άλλοι υλιστές φιλόσοφοι, όπως ο Helvetius, ο Holbach, ο Diderot κ.α. Η Αισθησιαρχία αντιπαράκειται σαφώς στον ορθολογισμό και στο δόγμα των έμφυτων ιδεών του Καρτέσιου. Όπως έγραφε χαρακτηριστικά ο Locke: «Υποθέτουμε πως η ψυχή είναι αυτό που ονομάζουμε άγραφο πίνακα (tabula rasa), άδεια από οποιοδήποτε χαρακτηριστικό, χωρία καμιά ιδέα. Πως όμως συμβαίνει η ψυχή να δέχεται ιδέες; Από πού αντλεί η ψυχή όλο αυτό το υλικό που αποτελεί κατά κάποιο τρόπο την υποδομή όλων των διαλογισμών και των γνώσεών μας; Σε αυτά απαντών με μια απλή φράση: από την εμπειρία. Εδώ βρίσκεται το θέμα όλων των γνώσεών μας. Από εδώ οι γνώσεις μας παίρνουν την πρώτη εμπειρία μας.

Εμπειρισμός

Η φιλοσοφική θεωρία η οποία υποστηρίζει ότι πηγή των γνώσεών μας είναι η εμπειρία ονομάζεται Εμπειρισμός. Όλες οι γνώσεις δημιουργούνται μέσω της εμπειρίας, η οποία αποτελεί την άμεση αντίληψη αντικειμένων και φαινομένων μέσω των αισθήσεων. Αναφέρθηκε ήδη ότι φιλόσοφοι όπως ο Hobbes, ο Locke και Diderot υπήρξαν υλιστές. Σύμφωνα με την κοσμοθεωρία του Υλισμού η ύλη είναι η αρχή του κόσμου, ο γεννήτορας των πάντων, ενώ το πνεύμα και η συνείδηση είναι παράγωγά της.

Ο Εμπειρισμός είναι ουσιαστικά μια εναλλακτική θεωρία όσον αφορά τις πηγές γνώσης. Έτσι με τη θεωρία του Εμπειρισμού δηλώνεται ότι μοναδική πηγή γνώσης είναι η εμπειρία ή η αναφορά στην εμπειρία. Αυτομάτως λοιπόν, ο Εμπειρισμός αρνείται την a priori γνώση ή την ύπαρξη έμφυτης γνώσης καθώς και των αιώνιων αληθειών. Επιπλέον στον Εμπειρισμό τονίζεται ότι η σημασία ενός όρου πηγάζει από την εμπειρία και ότι αποτελείται αποκλειστικά από στοιχεία που έχουν συγκεντρωθεί από προηγούμενες εμπειρικές διαδικασίες.

Υπάρχουν δύο παρακλάδια του εμπειρισμού, όπως αυτός ορίστηκε προηγουμένως. Το πρώτο είναι ο ριζοσπαστικός Εμπειρισμός σύμφωνα με τον οποίο οι ιδέες

ταυτίζονται με την αίσθηση. Ενισχυτικά σημειώνουμε ότι ο David Hume (1711 – 1776) δέχεται ότι αποτελεί το μοναδικό κριτήριο αλήθειας.

Τέλος το δεύτερο παρακλάδι είναι ο παραδοσιακός Εμπειρισμός ο οποίος συγκρούεται κατά μέτωπο με τον Ορθολογισμό. Και αυτό διότι οι ορθολογιστές όπως ο Descartes (1596 – 1650) θεωρούν ότι η γνώση επιτυγχάνεται και μεταδίδεται μόνο με το λόγο, ενώ οι κλασικοί εμπειριστές, όπως ο John Locke (1632 – 1704), υποστηρίζουν την απάντηση του Locke στο ερώτημα: «Από πού προέρχονται οι ιδέες, οιπίστες και η γνώση γενικά;». Και η απάντηση ήταν ότι όλα προέρχονται από την εμπειρία.

Σε αυτό το σημείο αξίζει να παρατηρήσουμε ότι φιλόσοφοι όπως οι Locke, Hobbes κ.α. ήταν υπέρμαχοι την Ονοματοκρατίας, του Υλισμού και του Εμπειρισμού, ενώ οι Russell και Descartes υποστήριζαν ρεύματα και θεωρίες Πραγματοκρατίας, Ιδεαλισμού και Ορθολογισμού.

Φυσιοκρατία ή Νατουραλισμός

Το κίνημα του Νατουραλισμού σημειώθηκε κατά το τέλος του 19^{ου} αρχές του 20^{ου} αιώνα, εμπνεόμενο από την μεταφορά των αρχών και των μεθόδων της Φυσικής, όπως των απόψεων του Δαρβίνου για τη φύση, στη σφαίρα της Λογοτεχνίας και των Καλών Τεχνών.

Νατουραλισμός είναι η άρνηση κάθε πνευματικού γεγονότος, που υπερβαίνει τα όρια της εμπειρικής γνώσης και δεν είναι δυνατό να εξηγηθεί με τη βοήθεια νόμων που υπάρχουν μέσα στη φύση (μεταφυσική φυσιοκρατία).

Ο Νατουραλισμός προσέφερε έναν εμπλουτισμό, νέες θεματικές περιοχές, μια ευρύτητα και μια χαλαρότητα που βρισκόταν πλησιέστερα προς τη ζωή παρά προς την τέχνη.

Μετέδιδε την αίσθηση ενός κόσμου σε αδιάκοπη ροή που έβριθε από αλληλοεξαρτώμενες υπάρξεις.

Ως φιλοσοφική θεωρία ο Νατουραλισμός συνδέει την επιστημονική μέθοδο με τη θέση ότι όλα τα όντα και γεγονότα του Σύμπαντος είναι φυσικού χαρακτήρα. Έτσι κάθε γνώση του Σύμπαντος εμπίπτει στα όρια της επιστημονικής έρευνας. Η ύπαρξη φυσικών πραγματικοτήτων γίνεται δεκτή υπό τον όρο ότι τα φυσικά αντικείμενα επηρεάζονται από τις υπερφυσικές οντότητες με ευδιάκριτο τρόπο. Κατά αυτόν τον τρόπο το υπερφυσικό ανάγεται σε κάποια φυσική κατάσταση η οποία επαληθεύεται επιστημονικά.

Η συγκεκριμένη θεωρία υποστηρίζει ότι στη Φυσική υπάρχει κανονικότητα, ενότητα και ολότητα που συνεπάγεται αντικειμενικούς νόμους οι οποίοι βοηθούν στην πλήρη γνώση της. Η αέναη αναζήτηση του ανθρώπου για συγκεκριμένες αποδείξεις των πεποιθήσεών του θεωρείται επιβεβαίωση της Νατουραλιστικής

Μεθοδολογίας. Ακόμη και όταν εγκαταλείπεται μια θεωρία υπέρ μιας άλλης ο άνθρωπος δεν απελπίζεται απλά αναζητά την αλήθεια. Οι θεωρίες αλλάζουν, η μεθοδολογία όμως όχι.

Μολονότι ο Νατουραλισμός εξισώνεται με τον Υλισμό, στην πραγματικότητα είναι πολύ ευρύτερος ως προς την προέκτασή του. Ο Υλισμός είναι Νατουραλιστικός αλλά δεν ισχύει κατά ανάγκη το αντίστροφο. Ο Νατουραλισμός θεωρώντας ότι κάθε πραγματικότητα είναι φυσική δεν θέτει άλλους περιορισμούς ως προς ένα άλλο συγκεκριμένο σύνολο κατηγοριών αυτής: Δυναρχία και Μονισμός, Αθεΐα και Θεϊσμός, Ιδεαλισμός και Υλισμός.

Οι υποστηρικτές της συγκεκριμένης θεωρίας πιστεύουν απλώς ότι η φύση είναι ολόκληρη η πραγματικότητα και δεν υπάρχει τίποτα πέραν αυτής, τίποτα άλλο κανένας άλλος κόσμος του «όντος». Όσον αφορά τον Ρεαλισμό διαφέρει από τον Νατουραλισμό κατά τον τρόπο που αντιλαμβάνεται την επιστημονική αιτιοκρατία, πράγμα που έκανε τους νατουραλιστές συγγραφείς να τονίζουν το τυχαίο στη φυσιολογία του ανθρώπου αντί των ηθικών ή διανοητικών αρετών του.

Η Φυσιοκρατία είναι ένα σύνολο απόψεων που προσπαθούν να εξηγήσουν τα φαινόμενα του κόσμου μόνο με βάση έννοιες και θεωρίες που αναφέρονται στην ίδια τη φύση. Για τη Φυσιοκρατία φυσικά φαινόμενα αποτελούν όχι μόνο η οργανική και ανόργανη ύλη (φυσικός κόσμος) αλλά και οι ανθρώπινες δραστηριότητες (ατομικές και κοινωνικές). Επιπλέον, οι φυσιοκράτες πιστεύουν ότι σε όλα τα φυσικά φαινόμενα λειτουργούν σχέσεις αιτιότητας, οι οποίες ανακαλύπτονται από την επιστήμη ή πρόκειται να ανακαλυφθούν με την πρόοδο της επιστήμης. Για τον λόγο αυτό, οι φυσιοκράτες απορρίπτουν τις μεταφυσικές ή φιλοσοφικές ερμηνείες και, ειδικότερα θεωρούν τις Ανθρωπιστικές και τις Κοινωνικές Επιστήμες να αναπτύσσονται παρόμοια με τις Φυσικές.

Πέραν από τους καθαρά μεταφυσικούς διαλογισμούς, με τους οποίους ερμηνεύονται τα εμπειρικά γεγονότα, οι φυσιοκράτες κρατούν τις αποστάσεις τους και σε σχέση με τις ορθολογιστικές θεωρίες και με την τυπική αργιστική λογική των θετικιστών. Με την έννοια αυτή, η Φυσιοκρατία βρίσκεται κοντά στον επιστημονικό Ιστορισμό. Από την άλλη όμως μεριά, η Φυσιοκρατία βασίζει τα κριτήρια αξιολόγησης της γνώσης περισσότερο σε φυσικές γνωστικές ή εξελικτικές διαδικασίες. Ένα άλλο σημαντικό χαρακτηριστικό των φυσιοκρατών είναι ότι συνήθως αυτοί εστιάζουν την προσοχή τους στις επιστημολογίες ειδικών κλάδων, όπως της Βιολογίας ή της Γνωστική Επιστήμης, σε αντίθεση με την προτίμηση της φυσικής από την κλασσική επιστημολογία.

Μια από τις σημαντικότερες φυσιοκρατικές προσεγγίσεις είναι η Εξελικτική Επιστημολογία, σύμφωνα με τη οποία η γνωστική διαδικασία σε ανθρώπους και ζώα εξηγείται μέσω κάποιας εξελικτικής θεωρίας. Σύμφωνα με τον Werner Callebaut, η Εξελικτική Επιστημολογία περιέχει τα εξής δύο σημαντικά προγράμματα:

- 1) Το πρόγραμμα της Βιολογικής Εξελικτικής Επιστημολογίας ή Βιοεπιστημολογίας.

- 2) Το πρόγραμμα της εξελικτικής περιγραφής της Επιστήμης ή της Εξελικτικής επιστημολογίας των Θεωριών, στο οποίο έχουν συνεισφέρει ο Donald Campell, David Hull και Karl Popper.

Επιστημονικός Ρεαλισμός

Ως Επιστημονικός Ρεαλισμός θεωρείται η άποψη ότι όταν μια επιστημονική θεωρία γίνεται αποδεκτή, τότε η ίδια η θεωρία θεωρείται ότι κατά κάποιον τρόπο συσχετίζεται με τον πραγματικό κόσμο αναπαριστώντας όψεις του. Μπορούν να θεωρηθούν δύο τύποι επιστημονικού ρεαλισμού:

α) Για θεωρίες (που στηρίζονται στο κατά πόσο μια θεωρία είναι αληθινή ή όχι και κατά πόσον αποσκοπεί στην αλήθεια.)

β) Για επιμέρους στοιχεία θεωριών (που δέχονται την πραγματική ύπαρξη όλων των επιμέρους στοιχείων μιας αποδεκτής θεωρίας στοιχείων), όπου ο ένας τύπος δεν συνεπάγεται τον άλλο.

Σημαντικός εκπρόσωπος του Επιστημονικού Ρεαλισμού ήταν ο W.H.Newton – Smith που διακρίνει τρεις συνιστώσες του Επιστημονικού Ρεαλισμού.

- 1) Οντολογική συνιστώσα: Οι επιστημονικές θεωρίες είναι αληθείς ή ψευδείς, ανάλογα με το πώς είναι αντικειμενικά ο κόσμος ανεξάρτητα από εμάς.
- 2) Αιτιώδης συνιστώσα: Αν μια θεωρία είναι αληθής, οι θεωρητικοί της όροι είναι αιτιωδώς υπεύθυνοι για τα παρατηρούμενα φαινόμενα.
- 3) Επιστημολογική συνιστώσα: Να μπορούμε να κρίνουμε ποια είναι αληθής μεταξύ δύο αντιμαχόμενων θεωριών.

Ο Carl Hempel σημαντικός ρεαλιστή εγκαινίασε τη συμπερασματική μέθοδο που πραγματεύεται την εξήγηση είτε παραγωγικά ή επαγωγικά, ενώ παράλληλα έχει αναπτυχθεί η εναλλακτική μέθοδος της αιτιώδους προσέγγισης της αντίστοιχης εξήγησης από τον Hume. Με τη μέθοδο αυτή, η εξήγηση θεμελιώνεται στη βάση μιας σειράς προτάσεων των αιτιών που είναι υπεύθυνα για το προς εξήγηση φαινόμενο. Ακόμα ο Wesley Salmon, μίλησε για την αρχή της κοινής αιτίας, σύμφωνα με την οποία είτε το ένα από τα γεγονότα είναι το αίτιο για το άλλο ή υπάρχει ένα τρίτο γεγονός που είναι αίτιο και για τα δύο αυτά.

Κριτικός Ρεαλισμός

Κριτικός Ρεαλισμός ονομάζεται η επιστημολογία που δημιουργήθηκε γύρω από την πολύ ενδιαφέρουσα δουλειά του Βρετανού κριτικού φιλοσόφου Roy Bhaskar, ο οποίος θεμελίωσε ένα φιλόδοξο πρόγραμμα που φέρνει κοντά τις Φυσικές και τις κοινωνικές Επιστήμες, διαφυλάττοντας όμως την πολιτιστική ιδιαιτερότητα των τελευταίων. Ο κριτικός ρεαλισμός δέχεται την αντικειμενική ύπαρξη της πραγματικότητας, διατηρώντας μια οξεία κριτική διάσταση στο εγχείρημα αυτό. Αντιτίθεται δριμύτητα στον Θετικισμό, ενώ προσπαθεί να υπερβεί τον Εμπειρισμό

και παράλληλα διατηρεί κάποιες σχέσεις με την Φυσιοκρατία. Ο γνήσιος Ρεαλισμός, δίνει μεγάλη σημασία στις δυνατότητες της αιτιώδους εξήγησης.

Μεθοδολογικά ο Κριτικός Ρεαλισμός αντιμάχεται αφ' ενός μεν τον αναγωγισμό, που υποστηρίζει ότι τα κατώτερα επίπεδα της πραγματικότητας είναι αιτιωδώς ισχυρότερα, αφ' ετέρου δε τον δυισμό, που δέχεται την ανεξαρτησία των διαφόρων επιπέδων της πραγματικότητας στις μεταξύ τους σχέσεις. Ο Bhaskar και οι κριτικοί ρεαλιστές υποστηρίζουν πως η αιτιότητα δεν στηρίζεται σε παγκόσμιους ντετερμινιστικούς νόμους, όπως στον Θετικισμό, αλλά στην τυχαιότητα και την ενδεχομενικότητα. Ακόμα, δεν εναγκαλίζονται τον Επιστημονισμό, αφού παραδέχονται ότι η επιστημονική γνώση είναι πάντα διαψεύσιμη και δεν είναι ποτέ ουδέτερη ούτε απαλλαγμένη από την επίδραση του γύρω από αυτή κοινωνικού πλαισίου.

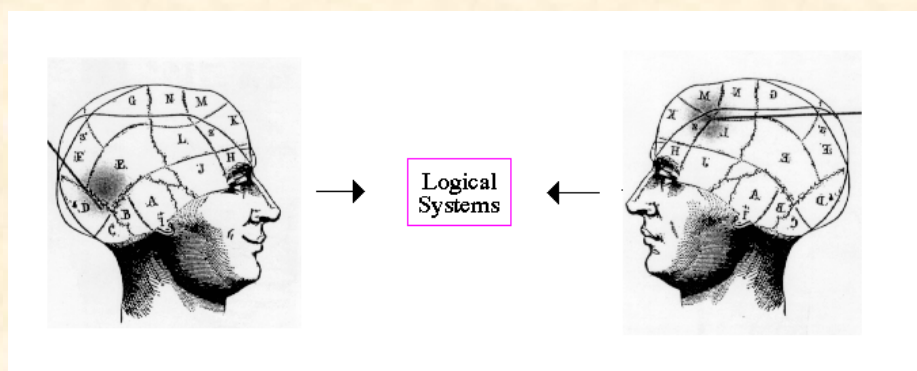
Αντιρεαλισμός

Ο Αντιρεαλισμός υποστηρίζει ότι οι θεωρίες γίνονται αποδεκτές, επειδή αποτελούν χρήσιμα εργαλεία κατανόησης ή επέμβασης στον κόσμο είτε γιατί έχουν κάποια μη αναπαραστατική αξία, όπως για παράδειγμα, η αποτελεσματικότητα επίλυσης προβλημάτων του Landau (1977), ή για λόγους πολύ περιορισμένης αναπαράστασης όπως η διάσωση των παρατηρήσιμων φαινομένων του van Fraassen (1980). Για παράδειγμα, στον Αντιρεαλισμό, δεν υπάρχουν ηλεκτρόνια, που είναι πλασματικές κατασκευές οι οποίες χρησιμοποιούνται σαφώς με επιτυχία για να γίνουν προβλέψεις και να παράγονται χρήσιμες εφαρμογές της Φυσικής. Στον Αντιρεαλισμό δεν έχει νόημα να αποφανθούμε αν μια επιστημονική θεωρία είναι αληθινή ή όχι γιατί αυτή είναι απλώς μια εργαλειακή κατασκευή με τη δική της ιδιαίτερη δόμηση, που είτε μπορεί ή δεν μπορεί να χαρακτηριστεί επαρκής, εγγυημένη, χρήσιμη ή εφαρμόσιμη.

Με την έννοια αυτή υπάρχουν δύο είδη Αντιρεαλισμού:

1. Αυτός που απορρίπτει την οντολογική συνιστώσα (όπως π.χ. η Εργαλειοκρατία που πρεσβεύει ότι οι θεωρίες είναι μόνο κατασκευασμένα εργαλεία για την πρόβλεψη ή την εφαρμογή των φυσικών φαινομένων και για αυτό δεν έχει νόημα το αν είναι αληθείς ή ψευδείς).
2. Αυτός που απορρίπτει την επιστημολογική συνιστώσα (όπως π.χ. ο Κονστρουκτιβιστικός Εμπειρισμός του Basil van Fraassen (1980), σύμφωνα με τον οποίο στη θέση του διλήμματος για την αλήθεια μιας θεωρίας μπαίνει το ερώτημα για την εμπειρική πληρότητά της).

Ορθολογισμός (Rationalismus)

Ο Ορθολογισμός είναι ένα φιλοσοφικό ρεύμα και μια μέθοδος έρευνας που θεωρεί τον λόγο ως την κύρια πηγή και έλεγχο της γνώσης, αντιθέτως δε προς τον Εμπειρισμό, τείνει να μην λαμβάνει υπόψη του την κατά αίσθηση εμπειρία.

Συνεπώς ο Ορθολογισμός είναι μια πνευματική κατεύθυνση κατά την οποία μοναδική πηγή της γνώσης είναι η λογική σκέψη που προέρχεται από την δύναμη του νου, την αντιληπτική ικανότητα της αίσθησης (sensatio) δια μέσο του ορθού λόγου.

Ουσιαστικά ο Ορθολογισμός, και αυτός μπορεί να είναι ο ορισμός του, είναι όρος που περιλαμβάνει όλα εκείνα τα φιλοσοφικά συστήματα τα οποία αναγνωρίζουν την υπεροχή της λογικής σκέψης απέναντι στις αισθήσεις.

Τα πρώτα στοιχεία του Ορθολογισμού τα βρίσκουμε στους Ελεάτες φιλοσόφους, αλλά και ο Ηράκλειτος τονίζει την υπεροχή του «λόγου» απέναντι στις αναξιόπιστες αισθήσεις. Οι Πυθαγόρειοι επίσης δίνουν εξέχουσα θέση στον ορθό λόγο για να δώσει τελικά ο Σωκράτης το απόλυτο αυτής της υπεροχής. Βεβαίως στους νεότερους χρόνους ο Καρτέσιος είναι εκείνος που θεωρείται ως ο θεμελιωτής της φιλοσοφίας του Νεότερου Ορθολογισμού.

Ο Ορθολογισμός χωρίζεται σε τέσσερις κατευθύνσεις:

1. Γνωσιολογική: Ο Ορθολογισμός εδώ αντιπροσωπεύει τη δοξασία που διδάσκει ότι υπάρχουν γνώσεις που δεν προέρχονται από την εμπειρία διαμέσου αισθήσεων, αλλά από τη λογική σκέψη χωρίς προηγούμενη εμπειρία. Θεωρείται δε ότι οι γνώσεις αυτές είναι τελειότερες από τις αντίστοιχες εμπειρικές επειδή έχουν το κύρος της ακρίβειας και της βεβαιότητας.
2. Θεολογική: Στην κατεύθυνση αυτή ο Ορθολογισμός απορρίπτει κάθε δόγμα που δεν συμβαδίζει ή δεν συμβιβάζεται με την λογική σκέψη. Οπαδοί του Θεολογικού Ορθολογισμού ήταν πολλοί θεολόγοι του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα.
3. Μεταφυσική: Σύμφωνα με τη μεταφυσική άποψη, ο Ορθολογισμός είναι η αντίληψη ότι κάθε τι που συμβαίνει στον κόσμο παράγεται από κάποια αιτία, η οποία μπορεί να κατανοηθεί με την λογική σκέψη. Εισηγητής αυτού του κλάδου θεωρείται ο μεγάλος Γερμανός φιλόσοφος Έγκελς.
4. Πρακτική: Για την πρακτική άποψη ο Ορθολογισμός είναι η αντίληψη ότι η πρακτική ζωή σε όλες τις μορφές και όλες τις εκδηλώσεις της πρέπει να διέπεται από τη λογική σκέψη. Η τελευταία μορφή του Ορθολογισμού στο πρακτικό πεδίο έχει υιοθετήσει από πολλούς ερευνητές στον 20^ο αιώνα, ειδικότερα στον οικονομικό τομέα.

Γενικότερα, ο Ορθολογισμός υποστηρίζει ότι – επειδή η ίδια η πραγματικότητα έχει μια εγγενώς ορθολογική δομή – υπάρχουν αλήθειες, ειδικά στη Λογική και τα Μαθηματικά αλλά και στην Ηθική, τις οποίες ο νους μπορεί να τις συλλάβει άμεσα.

Στην Ηθική ο Ορθολογισμός βασίζεται σε ένα «φυσικό φως», ενώ στη Θεολογία αντικαθιστά την υπερφυσική αποκάλυψη με το λόγο.

Σημειώνουμε ότι η αντίθεση μεταξύ του Ορθολογισμού και του Εμπειρισμού δεν είναι άμεσα φανερή, αφού πολλοί φιλόσοφοι δέχονται τόσο την αίσθηση όσο και τον στοχασμό του καθαρού λόγου.

Για παράδειγμα ο Locke είναι ορθολογιστής με τη χαλαρή έννοια του όρου αφού υποστηρίζει ότι το υλικό της ανθρώπινης γνώσης - ιδέες ή παραστάσεις – παρέχεται από την κατ' αίσθηση εμπειρία ή την ενδοσκόπηση, και ότι η γνώση έγκειται στη θεώρηση των αναγκαίων σχέσεων ανάμεσά τους, που είναι λειτουργία του λόγου.

Οι Ορθολογιστές φιλόσοφοι υποστηρίζουν ότι το υλικό της γνώσης προέρχεται όχι από την εμπειρία, αλλά παραγωγικά και όχι επαγωγικά – από θεμελιώδεις στοιχειώδεις έννοιες. Κύριοι εκπρόσωποι αυτής της προσέγγισης είναι ο Καρτέσιος, ο Σπινόζα, ο Γκότφριντ Βίλχελμ Λάιμπνιτς, ο Έγγελος και Κρίστιαν Βολφ. Η στάση αυτή βασίζεται στη θεμελιώδη αρχή του Καρτέσιου σύμφωνα με την οποία η γνώση πρέπει να είναι σαφής και να επιδιώκει να προσδώσει στη Φιλοσοφία την βεβαιότητα και τον αποδεικτικό χαρακτήρα των Μαθηματικών, από την a priori αρχή των οποίων παράγονται όλες οι άλλες προτάσεις της.

Όπως λοιπόν φαίνεται, ο Καρτέσιος θεμελίωσε στους νεότερους χρόνους τον Ορθολογισμό με την πρότασή του cogito ergo sum (σκέφτομαι άρα υπάρχω), με την εισαγωγή του προφανούς και του ενεργούς των παραστάσεων σαν κριτηρίων της αλήθειας και με τον ψυχολογικό παραλληλισμό. Η γέφυρα μεταξύ Ορθολογισμού και Εμπειρισμού ήταν η φιλοσοφία του Καντ, ο οποίος επιχείρησε την σύνθεση και υπέρβαση της διαμάχης ορθολογιστών και εμπειριστών φιλοσόφων, με τη διατύπωση του ότι «η νόηση χωρίς την αίσθηση είναι χωλή, αλλά και η αίσθηση χωρίς τη νόηση είναι τυφλή».

Σημειώνουμε, όμως, ότι είναι χαρακτηριστικό της Καντιανής φιλοσοφίας, ότι και με αυτή τη σύνθεση η προσπέλαση προς την κεντρική αλήθεια παρέμεινε αδύνατη.

Ο Ορθολογισμός είναι αντίθετος σε όλες τις μορφές του αγνωστικισμού, του μυστικισμού, του αποκρυφισμού και άλλων μορφών αλογίας.

Οι ορθολογιστές λοιπόν με επικεφαλής τον Descartes, υποστήριζαν ότι όλη η γνώση, που επιτυγχάνεται μέσω της παρατήρησης της φύσης, είναι «ύποπτη», επειδή έρχεται μέσω των αισθήσεων και μια τέτοια γνώση μπορεί να είναι κατ' εξοχήν απατηλή όπως δείχνουν όλα τα είδη των ψευδαισθήσεων και του ονείρου. Επίσης ο Descartes υποστήριξε ότι ακόμη και η γνώση που αποκτιέται με μαθηματική απόδειξη μπορεί και αυτή με τη σειρά της να είναι απατηλή διότι πολύ απλά οι μαθηματική απόδειξη μπορεί και αυτή με τη σειρά της να είναι απατηλή διότι πολύ απλά οι μαθηματικοί μπορούν να κάνουν λάθη. Έτσι οι ορθολογιστές καταλήγουν στο ότι το απόθεμα γνώσης που προκύπτει με καθαρό διαλογισμό ή καλύτερα που προέρχεται από την καθαρή «όραση της διάνοιας» οφείλει να είναι αληθινό. Ισχυρό επιχείρημα της άποψης αυτής είναι η κατανόηση της ύπαρξης του Θεού με τη χρήση

αυτής της θεωρίας. Θα ήταν παράληψη αν δεν αναφέραμε τον Kant (1724 – 1804) σε αυτό το σημείο ως οπαδό του ορθολογισμού.

Καρτέσιος (1596 – 1650)

Ο Καρτέσιος πρωτοστατεί της νεότερης εποχής και της επιστημονικής επανάστασης του 17^{ου} αιώνα με μεγάλη συμβολή στους τομείς των Μαθηματικών, της Φυσικής και της Φιλοσοφίας. Ο ίδιος υπήρξε ο επινοητής της Αναλυτικής Γεωμετρίας.

Οι επιδράσεις που άσκησε η σκέψη του στην ευρωπαϊκή διάνοηση ήταν πολλαπλές και μολονότι υπερτιμήθηκε η συμβολή του στη σύγχρονη φιλοσοφία, τα ίχνη της παρουσίας του είναι ευδιάκριτα ακόμη και στον 20^ο αιώνα.

Γύρω στα 1633 έγραψε το έργο του «Ο Κόσμος ή Πραγματεία περί φωτός) βασισμένο στις απόψεις του για την κίνηση της Γης.

Το 1637 εξέδωσε ανώνυμα στο Λέυντεν, στα γαλλικά τρία μικρά δοκίμια:

- 1) Τη Διοπτρική, έργο που σε δέκα λόγους αναπτύσσεται το φαινόμενο της όρασης και διατυπώνεται ο νόμος της διάθλασης.
- 2) Τα Μετέωρα, όπου εξηγούνται διάφορα φυσικά φαινόμενα
- 3) Τη Γεωμετρία.

Ο Καρτέσιος θεωρείται ο πατέρας και θεμελιωτής της νεώτερης φιλοσοφίας, άλλωστε το έργο του «Στοχασμοί περί της πρώτης φιλοσοφίας» (1641), αποτελεί την ιδρυτική πράξη της νεότερης φιλοσοφίας, αφού είναι μια προσπάθεια να θεμελιωθούν με βεβαιότητα οι βασικές αρχές της φιλοσοφίας.

Ο Καρτέσιος στήριξε τις θεωρίες του σε συστηματική ανάλυση των προβλλομένων προβλημάτων και μεταχειρίστηκε τον σκεπτικισμό προκειμένου όχι να αμφισβητήσει την ύπαρξη της αλήθειας, αλλά να θεμελιώσει τη βεβαιότητά του για τη δυνατότητα της γνώσης της.

Αφετηρία της φιλοσοφίας του Καρτέσιου είναι η επιδίωξη να θεμελιώσει την ανθρώπινη γνώση πάνω σε μια σταθερή βάση. Αυτή τη βρίσκει με τη μεθοδολογική αρχή της απόλυτης αμφιβολίας για όλα, εκτός του ορθού λόγου, ο οποίος βασίζεται στα Μαθηματικά και τη Φιλοσοφία που εκκινεί από το Εγώ, οι αλήθειες των οποίων πηγάζουν από τη λογική.

Αξίωμά του ήταν η ρήση: *Τίποτα δεν προέρχεται από το τίποτα.*

Η γνωσιολογική μέθοδος του Καρτέσιου καταλήγει στους ακόλουθους τέσσερις κανόνες:

- 1) Δεν πρέπει να αποδέχομαι τίποτα σαν αληθινό, αν δεν το γνωρίζω ο ίδιος σαν τέτοιο με σαφήνεια και ευκρίνεια.
- 2) Προκειμένου να πετύχω την λύση ενός δύσκολου και δυσεπίλυτου προβλήματος, πρέπει να το υποβαθμίζω σε μικρότερα, μέχρις ότου καταλήξω στα απλούστερα δυνατά.

- 3) Πρέπει να καθοδηγώ τη σκέψη μου από τα απλούστερα προς τα συνθετότερα έως ότου φτάσω στα πλέον σύνθετα.
- 4) Πρέπει να κάνω συνεχώς απαριθμήσεις όσο το δυνατόν πιο πλήρεις και επισκοπήσεις όσο το δυνατόν πιο γενικές, προκειμένου να είμαι βέβαιος ότι δεν έχω παραλείψει ούτε το ελάχιστο.

Για τον Καρτέσιο το Σύμπαν δεν ήταν τίποτα άλλο παρά μια τεράστια μηχανή. Τα πάντα μέσα σε αυτό λειτουργούσαν σύμφωνα με τις απόψεις της Μηχανοκρατίας, βάσει ορισμένων προδιαγραφών, όπως ένα καλοκουρδισμένο ρολόι που χτυπά τις ώρες σύμφωνα με τον τρόπο που το έφτιαξε να δουλεύει ο κατασκευαστής του.

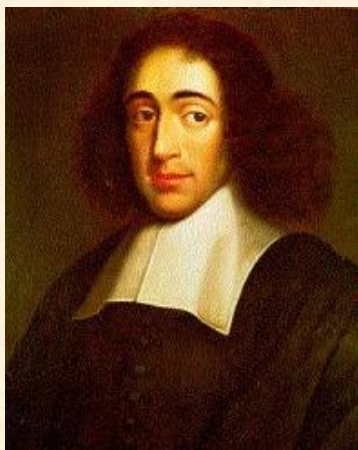
Υποστήριζε ότι τμήμα της τεράστιας αυτής μηχανής ήταν ακόμη και ο άνθρωπος, αλλά μετείχε στην μηχανή αυτή κατά το ήμισυ της ύπαρξής του, αφού το άλλο μισό του, η ψυχή του, είναι άυλη και πνεύμα, και έτσι δεν μετείχε στην τεράστια μηχανή του Σύμπαντος.

Ο Καρτέσιος υποστήριζε ότι ο εαυτός μας ταυτίζεται με την ψυχή μας και όταν εκδηλώνεται μέσα μας το ψυχικό γεγονός της αμφιβολίας αμέσως το συνειδητοποιούμε. Και μάλιστα η βεβαιότητά μας αυτή για την αμφιβολία μας, μας εξασφαλίζει τη βεβαιότητα ότι υπάρχουμε. Γιατί πως θα μπορούσαμε να αμφιβάλουμε αν δεν υπήρχαμε; Εδώ επικεντρώνεται και η πρότασή του που είναι παγκοσμίως γνωστή: Σκέπτομαι – που στην περίπτωση αυτή αμφιβάλω – άρα υπάρχω.

Ο Καρτέσιος λοιπόν, στηριζόμενος και χρησιμοποιώντας ως όπλο της φιλοσοφίας του την «αμφιβολία» κατόρθωσε να εξασφαλίσει μια αδιαμφισβήτητη αλήθεια: τη βεβαιότητα μας για την ύπαρξή μας.

Τέλος επισημαίνουμε πως οι θεωρίες του Καρτέσιου είχαν πολλούς οπαδούς οι οποίοι αποτελούσαν τον λεγόμενο Καρτεσιανισμό. Όμως η διττή δομή του ανθρώπου διαχώρισε τους οπαδούς του σε υλιστές και ιδεαλιστές.

Μπαρούχ Σπινόζα (1632 – 1677)

Ο σπουδαίος Ολλανδός φιλόσοφος Μπαρούχ Σπινόζα είναι ορθολογιστής και σκέφτεται με μαθηματικό τρόπο, όπως και ο Καρτέσιος. Ανέπτυξε όμως μια κατεξοχήν μυστικιστική φιλοσοφία σύμφωνα με την οποία φύση και πνεύμα είναι δύο απλές πλευρές της ίδιας άπειρης υπόστασης.

Συγκεκριμένα ο Σπινόζα παρατήρησε, πως η καρτεσιανή δυαρχία μπερδεύεται σε μεγάλες δυσκολίες, γιατί έχει μέσα της μια βασική αντίφαση. Δύο ουσίες απόλυτες και μαζί ανεξάρτητες η μία από την άλλη είναι κάτι που δεν μπορεί να σκεφτεί ο νους μας. Ουσία, στην

έννοια πως κάτι είναι αιτία του εαυτού του, κάτι δηλαδή που υπάρχει ανεξάρτητα από κάτι άλλο, που για να υπάρχει δεν χρειάζεται, δεν προϋποθέτει κάτι άλλο.

Ο Σπινόζα δεν παραδέχεται το Θεό σαν υπερβατική ουσία που δημιούργησε τον κόσμο, αλλά τον θεωρεί ταυτόσημο με την εγκόσμια φύση. Έτσι, ο Θεός του Σπινόζα είναι μια απόλυτη και αιώνια ουσία, η αιτία του εαυτού της και μαζί όλων αυτών που υπάρχουν ή γίνονται στον κόσμο. Όσο για την αναγκαιότητα της παραγωγής, ο Σπινόζα έχει μια άποψη που πάει σε βάθος. Ο Θεός ενεργεί ελεύθερα, που πάει να πει σύμφωνα με τη φύση του. Όταν λέμε ότι ο Θεός είναι ελεύθερος δεν σημαίνει πως μπορούσε τα πράγματα του κόσμου να τα κάνει διαφορετικά από ότι είναι – αυτό θα ήταν ατέλεια για το Θεό – παρά πως η βαθύτερη ελευθερία είτε η ανάγκη της θεϊκής ουσίας θέλει να γίνουν τέτοια όπως είναι. Όλα πηγάζουν από τη θεϊκή φύση, όπως από τη φύση του τριγώνου, δηλαδή από τον ορισμό του, πηγάζει πως οι τρεις γωνίες του είναι ίσες με δύο ορθές. Και όπως ουσία και ύπαρξη για τον Θεό είναι το ίδιο, όπως δηλαδή η έννοια της ουσίας του κλείνει μέσα την ύπαρξή του, έτσι νόηση και βούληση του Θεού είναι το ίδιο πράγμα. Ο κάθε άνθρωπος νομίζει πως κινείται και ζει ελεύθερα, ενώ στο βάθος υπακούει και αυτός στη γενική αναγκαιότητα.

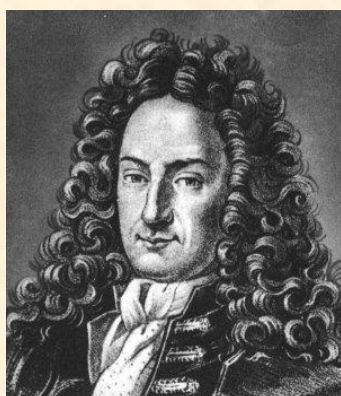
Στη Φυσική, ο Σπινόζα θεωρούσε την κίνηση σαν μηχανική μετατόπιση του σώματος στον χώρο και όχι σαν κατηγορημα της ουσίας. Ο σπουδαίος αυτός φιλόσοφος απέδιδε την κίνηση στα επιμέρους πράγματα. Θεωρούσε ότι όλες οι ενέργειες στον κόσμο είναι μηχανικές, η ενέργεια της τελεολογικής ενέργειας είναι δημιούργημα της φαντασίας των ανθρώπων.

Στη Γνωσιολογία ο Σπινόζα ακολουθεί τον ορθολογισμό του Καρτέσιου. Το ηθικό ιδανικό του είναι η απαλλαγή από την κυριαρχία των παθών με την τέλεια και σαφή γνώση των πραγμάτων δια της λογικής.

Πίστευε ότι με την αναγνώριση και κατανόηση των πραγμάτων πραγματώνεται η διανοητική αγάπη προς το Θεό, η οποία είναι για αυτόν και η αγάπη με την οποία ο Θεός αγαπά τον εαυτό του.

Από αυτές τις θέσεις ο Σπινόζα θεωρήθηκε άθεος και αφορίστηκε.

Gottfried Wilhelm Leibnitz (1646 – 1716)

Ο Γκότφριντ Βίλχελμ Λάιμπνιτς (Gottfried Wilhelm Leibnitz 1 Ιουλίου 1646, Λειψία - 14 Νοεμβρίου 1716, Αννόβερο) ήταν γερμανός φιλόσοφος καθώς και επιστήμονας, μαθηματικός, διπλωμάτης, φυσικός, ιστορικός, βιβλιοθηκονόμος και διδάκτορας των λαϊκών και εκκλησιαστικών Νομικών. Ο Λάιμπνιτς ήταν ένας από τους βασικούς φιλοσόφους του 17ου και του 18ου αιώνα και θεωρείται ως καθολικό πνεύμα της εποχής του (*homo universalis*): έχει αποκληθεί «ο πολυμαθέστερος ανήρ μετά τον Αριστοτέλην»

Ο Λάιμπνιτς γεννήθηκε στις 21 Ιουνίου (σύμφωνα με το Γρηγοριανό Ημερολόγιο που είχε υιοθετήσει η γερμανική αυτοκρατορία στις 1 Ιουλίου το 1700) 1646 στη Λειψία. Οι γονείς του, κίνησαν το ενδιαφέρον του για νομικά και φιλοσοφικά προβλήματα από νωρίς. Ο πατέρας του ήταν νομικός και καθηγητής της ηθικής

φιλοσοφίας. Και η μητέρα του ήταν κόρη νομικού. Ο Λάιμπνιτς ήταν σε μεγάλο βαθμό αυτοδίδακτος διαβάζοντας στη περιεκτική βιβλιοθήκη του πατέρα του και μελετώντας τα Ελληνικά και τα Λατινικά από μόλις οχτώ χρονών. Στα δώδεκά του ανέπτυξε ήδη τις αρχές μιας μαθηματικής νοηματικής γλώσσας εξετάζοντας λογικά προβλήματα.

Το 1661 εισήχθη στο πανεπιστήμιο της Λειψίας και άρχισε να ασχολείται με φιλοσοφικές σπουδές κοντά στο θεολόγο Adam Scherzer και τον φιλόσοφο Jakob Thomasius. Με την κατοπινή μεταγραφή του στο πανεπιστήμιο της Jena ασχολήθηκε με πυθαγόρεια προβλήματα κοντά στο μαθηματικό, φυσικό και αστρονόμο Erhard Weigel. Ήδη στα είκοσι του χρόνια ήθελε να γίνει διδάκτορας των Νομικών, όμως οι καθηγητές της Λειψίας του το απαγόρευαν εξαιτίας της μικρής του ηλικίας. Έτσι αναγκάστηκε να πάρει για δεύτερη φορά μεταγραφή στο πανεπιστήμιο της Νυρεμβέργης. Η διατριβή του των Νομικών τράβηξε την προσοχή του αρχιεπισκόπου του Μάιντς, ο οποίος του ανέθεσε την αναθεώρηση του νομικού κώδικα και τον εισήγαγε σε θέματα πολιτικής και διπλωματίας. Έτσι του δόθηκε και η ευκαιρία για ταξίδια, στα οποία έκανε και μερικές ιδιαίτερες γνωριμίες. Μια απ' αυτές ήταν η γνωριμία με τον φιλόσοφο Σπινόζα.

Το 1681 ασχολήθηκε με την αναλογία μεταξύ κύκλου και περιγεγραμμένου τετραγώνου, ενώ το 1684 με την αντοχή των στερεών. Όταν βρισκόταν στο Παρίσι είχε ανακαλύψει τον απειροστικό λογισμό. Από το 1676 είναι βιβλιοθηκάριος της Αυλής του Ανόβερο. Διατηρεί σχέσεις με όλο τον κόσμο, ιδίως με το Βερολίνο, τη Βιέννη και την Πετρούπολη. Κάνει διαρκώς έρευνες σε πολλούς τομείς. Ασχολήθηκε με την υδραυλική πίεση, τους ανεμόμυλους, τα υποβρύχια, τα ωρολόγια και με πλήθος μηχανικών εφευρέσεων. Επινόησε ένα μέσο τελειοποίησης των αμαξών και πειραματίστηκε με τον φωσφόρο. Ανέπτυξε επίσης μια αντλία ύδατος κινούμενη με ανεμόμυλο. Θεωρείτε από τους δημιουργούς της Γεωλογίας αφού από τις παρατηρήσεις του υπέθεσε ότι η Γη σχηματίστηκε κατά τη σταδιακή στερεοποίηση ενός πρωτογενούς υλικού που βρισκόταν σε κατάσταση τήξης.

Οι σχέσεις του Leibniz με την Αυλή όλο και ψυχραίνονταν. Τα τελευταία χρόνια της ζωής του τα πέρασε κατάκοιτος και μόνος. Πέθανε το 1716 στο Αννόβερο και ο θάνατός του πέρασε σχεδόν απαρατήρητος τόσο από το πολιτικό όσο και από το φιλοσοφικό περιβάλλον της εποχής του.

Απειροστικός Λογισμός – Υπολογιστική Μηχανή – Δυαδικό Σύστημα

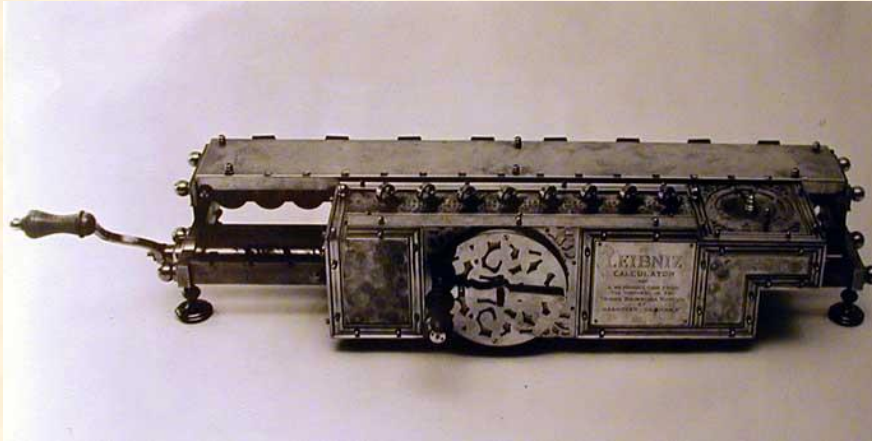
Ο Leibniz έχει συνδέσει άρρηκτα το όνομά του και με τα Μαθηματικά, ιδίως λόγω της επινόησης και δημιουργίας του απειροστικού, διαφορικού και ολοκληρωτικού λογισμού. Η πρώτη σχετική δημοσίευση του Leibniz έγινε το 1684 με ένα δεκαεξασέλιδο άρθρο που είχε τίτλο: *Νέα μέθοδος για μέγιστα και ελάχιστα καθώς και εφαπτόμενες, που δεν εμποδίζεται από κλασματικές και άρρητες ποσότητες, και ένας ιδιαίτερος τρόπος για τον υπολογισμό τους*. Η ανάπτυξη του θέματος κάθε άλλο παρά σαφής ήταν. Ωστόσο εκεί εμφανίζονται τα σύμβολα dx , dy που χρησιμοποιούνται και σήμερα, κανόνες διαφορίσης και συνθήκες για ακρότατα και σημεία καμπής.

Σε νέα μελέτη του, το 1969, έχουν συμπεριληφθεί κανόνες ολοκλήρωσης και απαντά για πρώτη φορά το γνωστό μας σύμβολο του ολοκληρώματος.

Ο Leibniz συγκαταλέγεται μεταξύ των πρώτων, που ύστερα από τον Pascal επινόησαν υπολογιστικό μηχάνημα. Η αριθμομηχανή του εκτός από τις πράξεις της πρόσθεσης και της αφαίρεσης, τις οποίες εκτελούσε και η αριθμομηχανή του Pascal, εκτελούσε πολλαπλασιασμούς, διαιρέσεις εξαγωγές ριζών.

Οι

γενικές φιλοσοφικές και θεολογικές θεωρήσεις του οδήγησαν τον Leibniz στο να ασχοληθεί και με το δυαδικό σύστημα αρίθμησης, το οποίο τελειοποίησε το Μάρτιο του 1679. Το δυαδικό σύστημα εφαρμόζεται σήμερα στους ηλεκτρονικούς υπολογιστές. Ο Leibniz έβρισκε πως το σύστημα αυτό, στο οποίο χρησιμοποιούνται δύο μόνο ψηφία, αντανακλάται η δημιουργία του Σύμπαντος από τον Θεό (1) και το κενό (0).

Η φιλοσοφία του Leibniz

Ο Leibniz ήταν ο πρώτος Γερμανός στοχαστής των νεότερων χρόνων με ευρωπαϊκή ακτινοβολία και ο θεμελιωτής της Γερμανικής Νεοσχολαστικής Φιλοσοφίας. Διατύπωσε φιλοσοφικές θεωρίες με στόχο να συμφιλιώσει τη θρησκεία με τη φιλοσοφία και τις θετικές επιστήμες, και γενικότερα να διευθετήσει φιλοσοφικές αντιφάσεις. Απορρίπτει τον καρτεσιανικό δυισμό των ουσιών, με την έννοια ότι ο χώρος δεν θεωρείται ουσία, αλλά η τάξη σύμφωνα με την οποία συνυπάρχουν οι ουσίες. Το φιλοσοφικό του σύστημα χαρακτηρίζεται τόσο από τον προσανατολισμό του προς το καθόλου, όσο και από την ξεχωριστή έκφραση που δίνει στην ιδιαιτερότητα του ατομικού.

Ως ανώτερες αρχές θέτει την αρχή της ταυτότητας, την αρχή της αντίφασης και την αρχή του αποχρώντος λόγου. Θεμελιώδη αρχή της τάξης θεωρεί τον νόμο της συνέχειας. Η μεταφυσική του Leibniz σφραγίζεται από τις θεμελιώδεις για την φιλοσοφία του, έννοιες της μονάδας και της προδιαγεγραμμένης αρμονίας.

Με τη λογική προέλευση της ουσίας, ο Leibniz επιστρέφει στην παράδοση του Αριστοτέλη τόσο στη μεταφυσική όσο και στη λογική. Όπως ακριβώς και στον Αριστοτέλη η ουσία είναι το έσχατο υποκείμενο. Ουσία είναι μόνο το απόλυτο, το τελευταίο υποκείμενο των κατηγορούμενων. Ο Leibniz δεν παραμένει όμως στην

αριστοτελική παράδοση. Απομακρύνεται από αυτήν ανανεώνοντάς την. Για αυτόν η ουσία αποτελεί από μόνη της μια ατομικότητα χωρίς να δέχεται τίποτα από οποιοδήποτε εξωτερικό στοιχείο. Η έννοια της ουσίας του Leibniz παρουσιάζει μια ενότητα που συνδυάζει το στατικό με το διαχρονικό. Η άποψη αυτή δίνει στην ουσία νέες διαστάσεις και μπορεί να έχει πολλές προεκτάσεις, αφού με αυτή η ουσία αποκτά μια πλήρη αυτοτέλεια και ανεξαρτησία απέναντι στις άλλες. Θα μπορούσαμε επομένως μέσα σε αυτήν να βρούμε την αιτία όλων των μεταβολών που της συμβαίνουν.

Μια δεύτερη θέση, που παίρνει ο Leibniz απέναντι στην ουσία, είναι αυτή που της δίνει φυσική προέλευση. Οδηγούμαστε έτσι σε ένα νέο χαρακτηριστικό της που δείχνει όλη την αυθεντικότητα της σκέψης του φιλοσόφου, την ενέργεια.. Κάθε σώμα εξακολουθεί πάντα να είναι έκταση. Η έκταση όμως από πρώτη ιδιότητα της ύλης που ήταν για τον Καρτέσιο γίνεται δεύτερη για τον Leibniz. Αυτό που κάνει νοητή την ύλη με όλες τις ιδιότητες και μεταβολές της είναι η ενέργεια.

Χαρακτηριστικό λοιπόν γνώρισμα της ουσίας είναι η ενέργεια. Αυτό που μέχρι τότε εμπόδιζε τους φιλοσόφους να αποδίδουν την έννοια της ενέργειας στην ουσία ήταν ότι η έννοια αυτή συνδεόταν άμεσα με την έννοια της ζωής. Έτσι απέδιδαν την ενέργεια μόνο στους ζωντανούς οργανισμούς και θεωρούσαν την ανόργανη ύλη σαν κάτι το αδρανές και τελείως παθητικό. Το εμπόδιο αυτό το ξεπερνά ο Leibniz με την χρησιμοποίηση της αρχής της συνέχειας, για την εγκυρότητα της οποίας είναι πεπεισμένος από τα αποτελέσματά της στα Μαθηματικά, στην περίπτωση του απειροστικού λογισμού. Η αρχή αυτή στη Φυσική δηλώνεται με το *η φύση δεν κάνει άλματα*. Αυτό σημαίνει ότι δεν μπορούμε να δεχτούμε έναν σαφή διαχωρισμό ανάμεσα στην περιοχή των ζώντων και της ανόργανης ύλης. Θεωρώντας λοιπόν την ενέργεια ως πρωταρχικό χαρακτήρα όλων των ουσιών έφτασε σε αυτές τις τόσο προοδευτικές απόψεις για την εποχή του. Σε αυτό τον βοήθησε και η χρήση του μικροσκοπίου, την τεράστια σημασία του οποίου για την επιστημονική έρευνα κατάλαβε αμέσως.

Ο Leibniz όμως δίνει στην ουσία και μια άλλη προέλευση καθαρά μεταφυσική. Η ουσία είναι το προϊόν μιας δημιουργικής πράξης του Θεού. Οι άπειρες ουσίες που έχει δημιουργήσει ο Θεός εκφράζουν το δημιουργό τους η κάθε μία με τον τρόπο της. Με βάση τον τρόπο έκφρασης του δημιουργού, από τις ουσίες και το ποσοστό της ενέργειας σε αυτές, μπορούμε να προχωρήσουμε σε μια ιεραρχία των ουσιών. Στην κορυφή βρίσκονται οι ουσίες που εκφράζουν καλύτερα το Θεό ενώ στη βάση αυτές που εκφράζουν καλύτερα τον κόσμο. Ο Θεός ως παντογνώστης ήξερε ποιες ουσίες δημιούργησε και επομένως ολόκληρη την ιστορία της κάθε μιας από αυτές, αφού αυτή περιλαμβάνεται μέσα στην πλήρη έννοιά τους. Κάθε ουσία μπορεί να θεωρηθεί ξεχωριστή, κλεισμένη στον εαυτό της, ανεξάρτητη από τις άλλες και χωρίς ανοίγματα.

Στη σκέψη του Leibniz η ουσία είναι απλή, ενιαία, αδιαίρετη και επομένως αγέννητη και άφθαρτη. Έτσι, όπως περικλείει τις περασμένες και μελλοντικές της καταστάσεις, η αδιαιρετότητά της δεν θα μπορούσε να είναι ούτε η αδιαιρετότητα της δεν θα μπορούσε να είναι ούτε η αδιαιρετότητα του μαθηματικού σημείου, που δεν είναι παρά μια αφαίρεση, ούτε η φαινομενική αδιαιρετότητα ενός υλικού ατόμου, που

είναι μια σχηματική μάζα άπειρης σκληρότητας, και επομένως δεν περιέχει την εγγενή αιτία των μεταβολών του. Είναι ένα σημείο μεταφυσικό, ένας μικρόκοσμος που περιέχεται σε ένα σημείο. Βασικό της χαρακτηριστικό είναι η αυτοενέργεια που την κάνει ανεξάρτητη από τις άλλες ουσίες.

Με τη νέα αυτή σύλληψη της έννοιας της ουσίας ο Leibniz ήρθε αντιμέτωπος με το πρόβλημα της επικοινωνίας των ουσιών μεταξύ τους. Το πρόβλημα αυτό είχε απασχολήσει έντονα τις φιλοσοφικές αναζητήσεις της εποχής του, ιδιαιτέρως δε υπό τη μερικότερη σκοπιά του, τη σχέση δηλαδή της ψυχής με το σώμα.

Κάθε ουσία είναι μια ενότητα απλή, χωρίς μέρη, ανεξάρτητη από τις υπόλοιπες και χωρίς ανοίγματα. Αυτά τα χαρακτηριστικά που αποδίδει ο Leibniz στις ουσίες αποκλείουν κάθε εξωτερική επενέργεια ή επικοινωνία των ουσιών μεταξύ τους. Αυτό επειδή οποιαδήποτε εξωτερική επενέργεια ή επικοινωνία των ουσιών μεταξύ τους. Αυτό επειδή οποιαδήποτε εξωτερική επενέργεια δεν μπορεί να είναι παρά μια πρόσθεση, μια αφαίρεση ή ένας μετατοπισμός μερών. Όμως όλα αυτά είναι αδύνατο να συμβούν σε κάτι που δεν έχει μέρη και επομένως κάθε ουσία είναι ένας κλειστός κόσμος.

Στο πρόβλημα των σχέσεων της ψυχής και του σώματος ο Leibniz υποστηρίζει ότι όλες οι μεταβολές ενός σώματος είναι έμμεσες συνέπειες των προηγούμενων καταστάσεών του, έτσι ώστε από τη γέννηση ως το θάνατο όλες οι μεταβολές του υλικού μας σώματος σχηματίζουν μια συνεχή διαδοχή που ρυθμίζεται από τους νόμους της Μηχανικής. Κάθε μεταβολή της σκέψης μας βρίσκει επίσης τον αποχρώντα λόγο της σε μια προηγούμενη σκέψη. Ο Leibniz βρίσκει πως στην πραγματικότητα δεν υπάρχει καμία επικοινωνία ανάμεσα στην ψυχή και το σώμα, αλλά είναι απλώς ρυθμισμένα εκ των προτέρων από τον δημιουργό τους με τέτοιο τρόπο ώστε σε κάθε στιγμή οι αντιδράσεις του ενός να συμφωνούν με τις μεταβολές του άλλου. Έτσι μας δίνεται η εσφαλμένη εντύπωση μιας πραγματικής επικοινωνίας. Ο Leibniz όμως δεν ενδιαφέρεται να εξηγήσει μόνο την περιορισμένη σχέση ψυχής και σώματος, αλλά τη γενική συμφωνία όλων των ουσιών μεταξύ τους.

Οι ουσίες, άπειρες στον αριθμό, αντικατοπτρίζουν όλες τον ίδιο Σύμπαν, που εμφανίζεται μέσα σε κάθε μία από αυτές. Έχουν δηλαδή διαφορετικές απόψεις για το Σύμπαν αυτό, οι οποίες συμφωνούν όλες μεταξύ τους. Το Σύμπαν είναι αντικειμενικό στην έννοια που είναι το ίδιο για όλες τις ουσίες. Σε αυτήν ακριβώς την αντιστοιχία ανάμεσα στις αντιλήψεις ουσιών που δεν επικοινωνούν ούτε μεταξύ τους, ούτε με καμιά εξωτερική πραγματικότητα, συνίσταται αυτή αρμονία που ο Leibniz θεωρούσε ως την πρωταρχική ανακάλυψη της φιλοσοφίας του.

Επεκτείνοντας επομένως σε ευρύτερα πλαίσια το ειδικό πρόβλημα των σχέσεων μιας ουσίας απλής, της ψυχής με μια ουσία σύνθετη, το σώμα, που είχε απασχολήσει του σύγχρονους του φιλοσόφους, ο Leibniz το εξέτασε ως πρόβλημα γενικότερο των σχέσεων και της συμφωνίας όλων των ουσιών μεταξύ τους. Με τη λύση που δίνει, απόλυτα σύμφωνη με το μεταφυσικό του σύστημα που απομονώνει τελείως τις ουσίες, βρίσκει τελικά ότι η επικοινωνία δεν είναι πραγματική, αλλά μόνο φαινομενική.

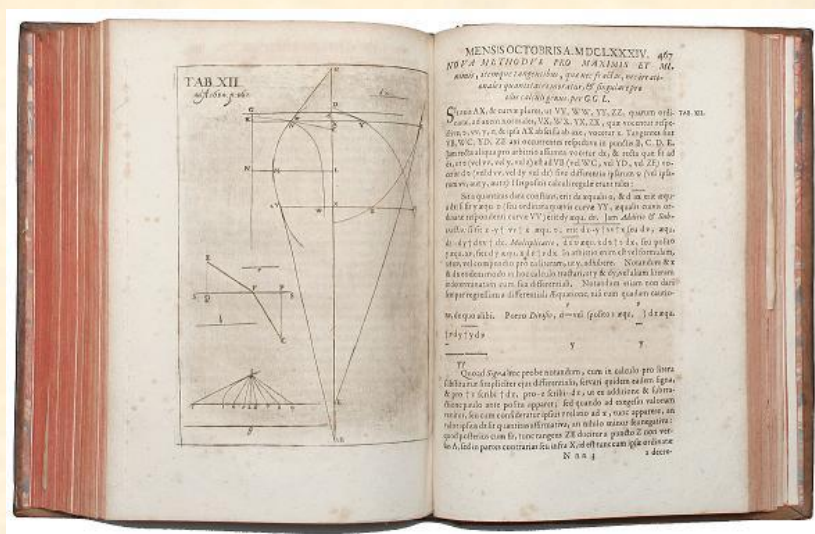
Η προκαθορισμένη αρμονία, σε συνδυασμό με τη νέα αντίληψη της ουσίας, οδηγεί σε έναν απόλυτο ντετερμινισμό και έρχεται έτσι σε πλήρη αντίθεση με την έννοια της

ελευθερίας. Το πρόβλημα της ελευθερίας είχε απασχολήσει ανέκαθεν το φιλοσοφικό στοχασμό, και ειδικότερα τους χριστιανούς φιλοσόφους, επειδή βρίσκεται στη βάση μιας θρησκείας που διεκδικεί την ελευθερία του ανθρώπου. Πιστεύει όμως ότι οι αρετές του είναι δώρα του Θεού.

Σύμφωνα με τον Leibniz, ο κόσμος στο σύνολό του είναι ο καλύτερος δυνατός, αφού ο δημιουργός του είναι το τελειότερο ον και ενεργεί σύμφωνα με την αρχή της βελτιστοποίησης. Ο Θεός είναι άπειρα τέλειος και η ελευθερία του θα τον οδηγήσει στη δημιουργία αυτού του κόσμου που είναι ο καλύτερος δυνατός, γιατί περιέχει την περισσότερη δυνατή τελειότητα και έχει ρυθμιστεί με τον καλύτερο δυνατό τρόπο για να οδηγεί στην ευτυχία τους ανθρώπους. Θεωρημένος στο σύνολό του εμφανίζεται σαν ένα τεράστιο αρχιτεκτόνημα, που οι λεπτομέρειές του τον οδηγούν στο άπειρο αλλά η τάξη του μένει πάντοτε νοητή. Με την ίδια μορφή, ενός τεράστιου δηλαδή αρχιτεκτονήματος με θαυμαστή αρμονία και συνοχή, εμφανίζεται και η μεταφυσική του Leibniz προσφέροντας πάντα τη δυνατότητα μιας λογικής ανάλυσης των λεπτομερειών της.

Τα κυριότερα φιλοσοφικά του έργα.

- Hypothesis physica nova (1671)
- De scientia universali seu calculo philosophic (1684)
- Discours de metaphysique (1686)
- De primae philosophiae emendation (1694)
- Systeme nouveau de la nature (1695)
- De rerum origination (1697)

Ιμμάνουελ Καντ (Immanuel Kant, 1724 – 1804)

Την ίδια περίπου χρονική περίοδο με τον Ντέιβιντ Χιουμ (1711 – 1776) και τους μεγάλους μαθηματικούς έλαμψε το άστρο του σπουδαίου Γερμανού φιλοσόφου Immanuel Kant. Ο Kant γεννήθηκε στο Konigsberg της Ανατολικής – σήμερα Ρωσίας. Φοίτησε στο Collegium Fredericianum και στο Πανεπιστήμιο του Konigsberg, έχοντας ως καθηγητή του τον Martin Knutzen, από τον οποίο διδάχτηκε τη φιλοσοφία του Κρίστιαν Βολφ, τη Νευτώνεια Φυσική, τα Μαθηματικά και τις Φυσικές Επιστήμες. Απέκτησε το διδακτορικό του το 1755 και

τελικά διορίστηκε καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της γενέτειράς του το 1770.

Η έντονη αντιπαράθεση μεταξύ Ορθολογισμού και Εμπειρισμού, η οποία διάρκεσε ενάμιση περίπου αιώνα, είχε ως άμεση συνέπεια τη γενικότερη απώλεια σεβασμού προς τη διδασκαλία της Φιλοσοφίας και της Επιστήμης. Από τη μια μεριά, Ο Ορθολογισμός απέτυχε στην προσπάθειά του να θεμελιώσει την υπέρβαση του Θεού επί της φύσεως. Από την άλλη ο Εμπειρισμός απέτυχε στην προσπάθειά του να αποδείξει την ξεχωριστή ύπαρξη του κόσμου της φύσης από τη σκέψη, τείνοντας προς τον Σκεπτικισμό. Η προκείμενη αποτυχία του Ορθολογισμού και του Εμπειρισμού υπήρξε λογικό επακόλουθο του Φαινομεναλισμού πάνω στον οποίο και τα δύο αυτά φιλοσοφικά ρεύματα βασίστηκαν. Πιο συγκεκριμένα, ο άνθρωπος δεν γνωρίζει την πραγματική υπόσταση των αντικειμένων παρά μόνον τα φαινόμενα που αυτά παράγουν σε εμάς.

Η κριτική του Καντ αναπαριστά την προσπάθεια συνένωσης του Ορθολογισμού και του Εμπειρισμού σε ένα ανώτερο είδος Φαινομεναλισμού. Για τον Καντ είναι αυτός τούτος ο άνθρωπος ο οποίος κατασκευάζει τον ίδιο του τον κόσμο. Το ανθρώπινο πνεύμα, μέσω συγκεκριμένων a priori μορφών, οργανώνει τα τυφλά δεδομένα της εμπειρίας και κατασκευάζει τις επιστήμες των Μαθηματικών και της Φυσικής. Παράλληλα, μέσω του συναισθήματος θεωρεί την πραγματικότητα συσχετίζοντάς τη με κάποιον σκοπό, και τονίζει την φυσική, έμφυτη τάση των πραγμάτων προς την ενότητα.

Τα ποικίλα αυτά παραδείγματα της ανθρώπινης δραστηριότητας εμπερικλείονται στην – κατά Καντ – «Κοπερνίκεια Επανάσταση», η οποία μπορεί να συνοψιστεί ως εξής: Αυτά τα οποία ο άνθρωπος πρέπει να γνωρίζει να κάνει και να πιστεύει βρίσκουν τη δικαίωσή τους όχι στην ενυπάρχουσα πραγματικότητα (noumenon) – όπως η παραδοσιακή μεταφυσική υποστήριζε – αλλά στη θεωρητική, πρακτική και στην αισθητή ικανότητα του ανθρώπου. Η γνώση των ενεργειών αυτών των συγκεκριμένων ικανοτήτων είναι σύμφωνα με τον Καντ η απαραίτητη προετοιμασία για όλη τη μεταφυσική.

Ο όρος noumenon σημαίνει το αντικείμενο στον ίδιο του τον εαυτό, σε αντ'θεση με τον phenomenon, το υποκείμενο δηλαδή ως αποτέλεσμα της συνείδησής μας.

Η φιλοσοφία του Καντ περιέχει στην οντότητά της το σπέρμα όλων των μεταγενέστερων φιλοσοφικών σκέψεων, περιλαμβάνοντας και την σύγχρονη φιλοσοφία. Τα δύο κύρια φιλοσοφικά ρεύματα του 19^{ου} αιώνα, ο Ιδεαλισμός και ο Θετικισμός, έχουν τις ρίζες τους στη διδασκαλία του Καντ.

Ο Ιδεαλισμός απορρίπτοντας απόλυτα την έννοια του *noumenon*, θεωρεί ως πρωτεύουσα οντότητα το πνεύμα, υποστηρίζοντας ότι το *on* δεν υπάρχει παρά μόνο στην ιδέα που δημιουργούμε και ότι δεν υπάρχει στην πραγματικότητα.

Ο Θετικισμός δέχεται ως αποκλειστική περιοχή γνώσεως τα θετικά γεγονότα – τα κατά αίσθηση αντιληπτά – αποκρούοντας κάθε μεταφυσική.

Από τον Ιδεαλισμό και τον Θετικισμό προήλθε ο Υπαρξισμός, μια φιλοσοφία, η οποία απέρριψε τη μεταφυσική, υποστηρίζοντας πως ο άνθρωπος δεν αποτελεί μέρος ενός μεταφυσικού σχεδίου, αλλά ιδιάζουσα οντότητα και πρέπει ως άτομο να δημιουργεί τη δική του ύπαρξη ανάλογα με τις συνθήκες και το περιβάλλον του.

Ο Καντ είχε την σημαντικότερη επιρροή στη Δυτική Διάνοηση από κάθε άλλον φιλόσοφο της σύγχρονης ιστορίας. Η φιλοσοφία του υπήρξε η βάση πάνω στην οποία θεμελιώθηκε ο Μαρξισμός και πολλών ειδών φιλοσοφικά ρεύματα. Οι ιδέες του διαδραμάτισαν αποφασιστικό ρόλο στη διαμόρφωση της επιστήμης της Φιλοσοφίας, επηρεάζοντας τη σκέψη και τις ιδέες των Fichte, Schelling, Hegel, Schopenhauer κ.α.

Στην Αγγλία η Σχολή των Αγνωστικιστών, από τον Hamilton ως τον Spencer, είχε ως πηγή έμπνευσής της την αρνητική διδασκαλία του Καντ στην «Κριτική του καθαρού λόγου».

Στη Γαλλία, Ο Θετικισμός του Αύγουστου Κοντ και η νέο-κριτική του Renouvier είχαν παρόμοιες απαρχές.

Η επιρροή των ιδεών του Καντ ξεπέρασε τα όρια της Φιλοσοφίας, περικλείοντας και άλλους τομείς σκέψης.

Στην Ιστορία και Φιλοσοφία των Φυσικών Επιστημών, το όνομά του έχει συνδεθεί με αυτό του Laplace, έχοντας συλλάβει την ιδέα της εξέλιξης του ηλιακού μας συστήματος από ένα αρχικό περιστρεφόμενο νεφέλωμα.

Από τα πολλά του φιλοσοφικά έργα σημειώνουμε την «Υπερβατική Διαλεκτική», όπου ο Καντ στράφηκε στη μελέτη των *a priori* συνθετικών κρίσεων στη σφαίρα της Μεταφυσικής. Στην περιοχή αυτή, όπως υποστήριζε, η κατάσταση είναι ακριβώς αντίθετη από εκείνη που κυριαρχεί στα Μαθηματικά και τη Φυσική. Η Μεταφυσική αποκόπτεται από την αισθητή εμπειρία επιχειρώντας να την υπερβεί και για αυτό ακριβώς το λόγο, αδυνατεί να εκφέρει μια μοναδική αληθινή *a priori* συνθετική κρίση. Για να αιτιολογήσει αυτόν τον ισχυρισμό, ο Καντ ανέλυσε την χρήση που έκανε η Μεταφυσική στην έννοια του ανυπόθετου.

Ο λόγος κατά τον Καντ αναζητεί το ανυπόθετο ή το απόλυτο σε τρεις διακεκριμένες σφαίρες:

1. Στη φιλοσοφική ψυχολογία αναζητά ένα απόλυτο υποκείμενο της γνώσης.
2. Στη σφαίρα της Κοσμολογίας αναζητά μια απόλυτη αρχή των όντων στο χρόνο, ένα απόλυτο όριο στο χώρο και ένα απόλυτο όριο ως προς τη διαιρετότητά τους.
3. Στη σφαίρα της Θεολογίας αναζητά ένα απόλυτο όρο για όλα τα όντα.

Σε κάθε μια περίπτωση ο Καντ θέλησε να δείξει ότι η προσπάθεια είναι καταδικασμένη σε αποτυχία επειδή οδηγεί σε αντινομία όπου μπορούν εξίσου να υποστηριχθούν έγκυρα επιχειρήματα και για θέση και για αντίθεση.

Οι μεταφυσικές επιστήμες της ρασιοναλιστικής Ψυχολογίας, της ρασιοναλιστικής Κοσμολογίας και της φυσικής Θεολογίας αποδεικνύονται επομένως χωρίς θεμέλιο.

Με το έργο του αυτό ο Καντ υποστήριξε ότι πραγματοποίησε μια «Κοπερνίκεια επανάσταση» στη Φιλοσοφία. Δηλαδή όπως ακριβώς ο Κοπέρνικος εξήγησε τις φαινόμενες κινήσεις των πλανητών γύρω από τον Ήλιο, έτσι και ο Καντ ερμήνευσε την εφαρμογή των *a priori* αρχών του νου στα αντικείμενα δείχνοντας ότι τα αντικείμενα προσαρμόζονται προς το νου. Συνεπώς, στην ουράνια σφαίρα δεν είναι ο Ήλιος που προσαρμόστηκε στους πλανήτες, αλλά οι πλανήτες που προσαρμόστηκαν στον Ήλιο.

Σημειώνουμε ότι τα έργα του Καντ που εκδόθηκαν πριν από το 1770, οπότε παρουσίασε τη διατριβή του επί υφηγεσία, αναφέρονται σε ζητήματα Φυσική και Φιλοσοφίας.

Σε αυτά επιδιώκει αφ ενός μεν με τρόπο ασαφή να αποσαφηνίσει τις θεμελιώδεις έννοιες της νέας Μηχανικής, ου έβρισκε διστάμενες ερμηνείες ανάμεσα στους οπαδούς του Καρτέσιου, του Λάιμπνιτς και του Νεύτωνα, αφ ετέρου δε να επιλύσει το πρόβλημα της γέννησης του κόσμου ξεκινώντας από την υπόθεση ενός πρωταρχικού νεφελώματος.

Πράγματι το σημαντικότερο έργο του ήταν η «Γενική Ιστορία της φύσης και θεωρία περί του ουρανού» (1755), όπου αναπτύσσει την υπόθεσή του για το περιστρεφόμενο νεφέλωμα που σχημάτισε το ηλιακό μας σύστημα, μια υπόθεση που ανατήχθηκε ανεξάρτητα από τν Laplace. Στα κείμενά του ο Καντ υποστηρίζει τον απόλυτο Νευτώνειο χώρο, δηλαδή ότι ο χώρος δεν είναι μια ιδεατή κατασκευή, αλλά ένα πραγματικό ον, επομένως ένας όρος της εμπειρίας, η οποί απορρέει από τν αισθητικότητα, χωρίς να προέρχεται ωστόσο από την εμπειρία. Η αρχική του κλίση προς τη Φυσική έδωσε τη θέση της οριστικά προς τη Φιλοσοφία όταν παρουσίασε τη διατριβή του «Περί της μορφής των αρχών του αισθητού και του νοητού και νοητού κόσμου». Η διατριβή του θέτει το διττό πρόβλημα της κριτικής φιλοσοφίας, που έγκειται στον καθορισμό της προέλευσης των γνώσεων των ορίων της χρήσης των εννοιών μας. Η επανατοποθέτηση του ερωτήματος για τις πηγές της γνώσης, που στηρίζεται στον καθαρό λόγο, δεν είναι δυνατόν παρά να οδηγήσει τον Καντ σε ένα διαφορετικό καθορισμό της φύσης και των ορίων της Μεταφυσικής και στη ρήξη του με τον Ρασιοναλισμό (Ορθολογισμό) και τον Εμπειρισμό, τα δύο φιλοσοφικά ρεύματα που τον επηρέασαν κατά την προ-κριτική περίοδο.

Χέγκελ (G. W. Hegel, 1770 – 1831)

Όσον αφορά τη φιλοσοφία του Χέγκελ είναι θεωρητική και αισιόδοξη. Όλα για τον ιδεαλιστή Χέγκελ φαίνονται λογικά. Ο Χέγκελ είναι συντηρητικός στη σκέψη, ταυτίζει την ιδέα με το Θεό, θεωρεί τον Χριστιανισμό σαν αυτοαποκάλυψη της ιδέας και τη μοναρχία σαν έκφραση της ενότητας της ιδέας.

Στην τριπλή εμφάνιση της ιδέας αντιστοιχούν τρεις φιλοσοφικοί κλάδοι: Η Λογική, που εξετάζει την ιδέα αυτή καθ' εαυτή, η φιλοσοφία της φύσεως, που εξετάζει την ιδέα ως φύση, και η φιλοσοφία του πνεύματος η οποία

εξετάζει την ιδέα στη φάση της εξελίξεώς της σε υποκειμενικό, αντικειμενικό και απόλυτο πνεύμα.

Η φιλοσοφία του Χέγκελ αποδείχτηκε πολύ γόνιμη σε επιδράσεις, αφού από την αντιστροφή της προήλθε ο Μαρξισμός και ο Διαλεκτικός Υλισμός.

Ο ανυπόκριτος θαυμασμός του Χέγκελ για τον Αριστοτέλη εκδηλώνεται με καθαρά υμνητικές εκφράσεις: «Τι βιβλίο του Αριστοτέλη σχετικά με την ψυχή εξακολουθεί έως σήμερα να είναι το σημαντικότερο ή μάλλον το μοναδικό έργο με θεωρητικό ενδιαφέρον πάνω σε αυτό το αντικείμενο. Ο ουσιαστικός σκοπός μιας Φιλοσοφίας του πνεύματος μπορεί να είναι ένας μόνον να επανεισαγάγει την έννοια μέσα στη γνώση του πνεύματος, και έτσι να διανοίξει ξανά το νόημα εκείνων των αριστοτελικών βιβλίων.

Αν δούμε στον Ορθολογισμό, ο Χέγκελ αναφέρεται ως ο φιλόσοφος εκείνος που θεμελίωσε τη Μεταφυσική.

Κριτικός Ορθολογισμός

Στη συνέχεια από τον κλασικό απριωρικό Ορθολογισμό διαφοροποιήθηκε ριζικά ο Κριτικός Ορθολογισμός, με κύριους εκπροσώπους του τους: Καρλ Πόπερ και Χανς Άλμπερτ.

Σύμφωνα με τις θέσεις τους, οι προτάσεις των επιστημών δεν είναι δυνατόν ούτε να αποδειχτούν ούτε να επαληθευθούν. Διατυπώνονται μάλλον ως υποσχέσεις και ισχύουν μέχρι την ενδεχόμενη διάψυσή τους. Η αρχή αυτή ισχύει για ορισμένους από τους εκπροσώπους του Κριτικού Ορθολογισμού, τόσο για τη Θεολογία όσο και για τη Φιλοσοφία.

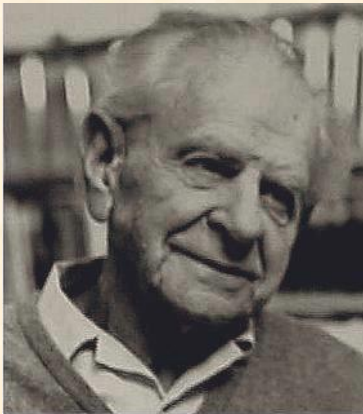
Το πρόβλημα στον Κριτικό Ορθολογισμό αφορά τον καθορισμό του κριτηρίου της διάψευσης και εδώ βρίσκεται το αδύνατο σημείο του.

Επιπλέον στη ριζοσπαστική του μορφή ο Κριτικός Ορθολογισμός παραγνωρίζει τη δυνατότητα του ανθρώπινου πνεύματος για το υπερβατικό, στο οποίο και ίδιος κινείται εφ' όσον διατυπώνει προτάσεις για τους όρους της δυνατότητας.

Η κυριαρχία του Ορθολογισμού στην Ευρωπαϊκή σκέψη παραμένει έως σήμερα ακλόνητη.

Karl Popper (1902 – 1944) (Στους επικριτές του θετικισμού σήμερα)

Sir Karl Popper (1902-1994)

Ο Sir Karl Raimund Popper ήταν Αυστριακός φιλόσοφος γεννημένος στη Βιέννη το 1902. Αρχικά επηρεασμένος από τις ιδέες του Μαρξισμού, έγινε μέλος του Κομμουνιστικού Κόμματος της Αυστρίας (1919) αλλά γρήγορα το εγκατέλειψε. Μετά την προσάρτηση της Αυστρίας στην ναζιστική Γερμανία, έφυγε από την πατρίδα του και βρέθηκε αρχικά να διδάσκει στη Νέα Ζηλανδία, έως το 1945, και μετά στην Αγγλία, στο London School of Economics (1945 – 1966) και στο Πανεπιστήμιο του Λονδίνου (1949 – 1969).

Αρχικά, ως θετικιστής, προσέγγισε τις απόψεις του Κύκλου της Βιέννης αλλά σύντομα πείρε τις αποστάσεις του από τον Λογικό Θετικισμό. Την περίοδο της δημοσίευσης του βιβλίου του Λογική της Έρευνας (*Logik de Forschung*, 1934), έθεσε υπό αμφισβήτηση την επαγωγική πορεία της επιστημονικής έρευνας του Κάρναπ. Στάθηκε λοιπόν κριτικός με τις επαγωγικές μεθόδους που χρησιμοποιούνταν στην Επιστήμη. Όλες οι επαγωγικές αποδείξεις είναι περιορισμένες, έλεγε. Δεν παρατηρούμαι το σύμπαν όλο το χρόνο και σε όλα τα μέρη, επομένως δεν δικαιολογούμαστε να βγάλουμε έναν γενικό κανόνα συμπεράσματα από αυτή την μη καθολική παρατήρηση.

Επίσης, έθεσε υπό αμφισβήτηση και το κριτήριο διαχωρισμού μεταξύ Επιστήμης και Μεταφυσικής που είχαν προτείνει οι υπέρμαχοι του Λογικού Θετικισμού. Αυτές τις απόψεις του τις παρουσίασε σε ένα άλλο βιβλίο του με τίτλο: *Εικασίες και διαψεύσεις* (*Conjectures and Refutations*, 1963), Σύμφωνα με τον Popper, η επιστημονική έρευνα πορεύεται με δοκιμές και πλάνες, με εικασίες και διαψεύσεις και όχι με την επαγωγή. Ο Popper ήταν ενάντια στην εμπειρική άποψη ότι παρατηρούμε αντικειμενικά τον κόσμο, αλλά υποκειμενικά σύμφωνα με τις αισθήσεις μας και τις αντιλήψεις μας. Θεωρούσε ότι το ίδιο μιας επιστημονικής θεωρίας είναι το να μπορεί να διαψευσθεί. Έτσι, πρότεινε μια εναλλακτική επιστημονική μέθοδο που βασίζεται στην αρχή της διαψευσιμότητας. Η διαψευσιμότητα πρέπει να αντικαταστήσει την επαληθευσιμότητα ως κριτήριο της διάκρισης ανάμεσα σε αυτό που είναι επιστημονικό και σε αυτό που δεν είναι. Η επιστήμη νοείται περισσότερο στο σχήμα μιας ατέλειωτης αναζήτησης προς την αντικειμενική γνώση, παρά σε ένα σύστημα της γνώσης.

Στο περιθώριο αυτών των επιστημολογικών εργασιών του υποστήριζε τον Φιλελευθερισμό ενάντια σε όλες τις μορφές Ολοκληρωτισμού, που τις ανάγει στον Πλάτωνα μέσω του Μαρξ και του Χέγκελ.

Επίσης ασκεί έντονη κριτική στον Ιστορισμό και Νεομαρξιστικές τοποθετήσεις των εκπροσώπων της σχολής της Φραγκφούρτης.

Τέλος εισηγήθηκε – στο πλαίσιο ενός μεταφυσικού στοχασμού – τη διάκριση τριών κόσμων:

- α) του κόσμου των υλικών αντικειμένων
- β) του κόσμου των νοερών οντοτήτων
- γ) του κόσμου των αφηρημένων οντοτήτων.

Παράλληλα υποστήριξε τον μεταφυσικό Ρεαλισμό απέναντι στον Ιδεαλισμό και τον Υποκειμενισμό, θέματα με τα οποία ασχολείται στους τρεις τελευταίους τόμους, στο έργο του: Υστερόγραφο στη λογική της επιστημονικής ανακάλυψης (Postscript to the Logic of Scientific Discovery), που έχουν τους τίτλους:

- α) Ρεαλισμός και στόχος της Επιστήμης (Realism and the Aim of Science, 1968)
- β) Το ανοικτό Σύμπαν: ένα επιχείρημα υπέρ του Ιντετερμινισμού (The open Universe: An argument for Indeterminism)
- γ) Κβαντική θεωρία και το σχίσμα στη Φυσική (Quantum Theory and the Schism in Physics).

Η αρχή της διαψευσιμότητας αποτελεί για τον Popper κριτήριο για τον επιστημονικό η μη επιστημονικό χαρακτήρα μιας θεωρίας. Έτσι η αστρολογία, η μεταφυσική, η μαρξιστική θεωρία χαρακτηρίζονται ως ψευδο – επιστήμες εξαιτίας της αδυναμίας τους να δεχτούν την εφαρμογή της αρχής της διαψευσιμότητας. Σύμφωνα με τον Popper οι επιστήμονες θα έπρεπε να προσπαθούν να αναιρέσουν τις θεωρίες τους παρά να προσπαθούν συνεχώς να τις επιβεβαιώνουν.

Στρουκτουραλισμός / Δομισμός

Στη Γλωσσολογία ο Στρουκτουραλισμός καταγράφει την αναγνώριση ότι η γλώσσα είναι ένα σύστημα στοιχείων και όχι μια απλή παράθεση στοιχείων. Δηλαδή αποτελείται από μονάδες σε διάφορα επίπεδα (φωνολογία, μορφολογία, σύνταξη, σημασία), που βρίσκονται σε αλληλεξάρτηση μεταξύ τους. Αυτή η αναγνώριση του συστηματικού χαρακτήρα της γλώσσας:

- α) Αντικαθιστά την ατομιστική προσέγγιση της γλώσσας του 19^{ου} αιώνα (μελέτη των μεμονωμένων στοιχείων χωρίς την αναγνώριση των αλληλοεξαρτήσεών τους).
- β) Αναδεικνύει τη σύγχρονη αυτάρκεια της γλώσσας. Επειδή ακριβώς η γλώσσα σε κάθε δεδομένη στιγμή αποτελεί ένα σύστημα που τίθεται στη υπηρεσία της επικοινωνίας, η περιγραφή της και η μελέτη της δεν προϋποθέτει το ιστορικό της παρελθόν. Το ιστορικό παρελθόν μιας γλώσσας απλώς προσφέρει την ερμηνεία για την ανάδυση ενός γλωσσικού συστήματος μέσα από προγενέστερα γλωσσικά συστήματα.

Παρά τις αντιφάσεις του ο Στρουκτουραλισμός βοήθησε τις Φυσικές Επιστήμες λόγω της αντίθεσής του και της εν γένει αμφισβήτησης του Θετικισμού. Γνωστότερος στρουκτουραλιστής ήταν ο Ελβετός Ferdinand De Saussure, ο οποίος απέρριπτε τον Θετικισμό και ο M.M.Bahktin. Ο Στρουκτουραλισμός στην Ανθρωπολογία, μέσα από

τα έργα σπουδαίων ανθρωπολόγων, όπως ο Claude Levi – Strauss, βρήκε κοινά στοιχεία μεταξύ της θεωρίας του De Saussure και τις πρόσφατες εξελίξεις στην Ανθρωπολογία. Μάλιστα η στρουκτουραλιστική προσέγγιση της Ανθρωπολογίας ήταν τόσο παραγωγική που η επιρροή της δεν περιορίστηκε μόνο στους ανθρωπολόγους E.E. Evans – Pritchard και Pierre Bourdieu, αλλά και σε πολλούς άλλους ιδιαίτερως μετά τον Β Παγκόσμιο Πόλεμο.

Φαινομενολογία

Φαινομενολογία είναι η περιγραφή των φαινομένων, καθώς και η περιγραφή του τρόπου εμφάνισης του πραγματικού. Ουσιαστικά είναι η επιστημονική μελέτη και η αιτιολογία των φαινομένων. Η φαινομενολογία, ενώ είχε αρχίσει ως κίνημα από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, ήρθε απρόσμενα ξανά στο προσκήνιο στη Γερμανία την περίοδο μεταξύ των Παγκοσμίων Πολέμων, λόγω της διαμάχης μεταξύ των βασιλείων της φύσης και της κουλτούρας, των οποίων ο διαχωρισμός είχε γίνει από τον Dilthey και άλλους Νεοκαντιανούς φιλοσόφους.

Στη νεότερη φιλοσοφική σκέψη ο όρος Φαινομενολογία συνδέεται με την φιλοσοφία του Edmund Husserl (1859 – 1938) και της Σχολής του, που θεωρούσαν μια μέθοδο αποκάθαρσης του φαινομένου από κάθε θεωρητική αλλοίωση, ώστε να παρουσιαστεί όπως είναι σαν ουσία. Η αναζήτηση της ουσίας προϋποθέτει την απόρριψη και του Ψυχολογισμού και των καντιανών κριτηρίων, τα οποία προδιαγράφουν λύσεις με την ένταξη του φαινομένου σε προκαθορισμένα πλαίσια.

Ο Γερμανός φιλόσοφος Edmund Husserl ξεκίνησε τις σπουδές του στον επιστημονικό τομέα (Μαθηματικά και Αστρονομία), παίρνοντας το πτυχίο του στη Βιέννη με μια διατριβή πάνω στον υπολογισμό των μετατροπών. Από το 1884 ως το 1886, στην αυστριακή πρωτεύουσα παρακολούθησε μαθήματα του Γερμανού φιλοσόφου Φραντς Μπρεντάνο και επηρεάστηκε από τη διδασκαλία του που σχετιζόταν με τον διεθνή χαρακτήρα κάθε ψυχικής πράξης. Αποφάσισε να αφιερωθεί στην φιλοσοφική έρευνα και ξεκίνησε μια λαμπρή ακαδημαϊκή καριέρα πρώτα στο Πανεπιστήμιο της Χάλε, μετά στο Γκόντιγκεν και στο Φράιμπουργκ. Αφού έγραψε τα πρώτα έργα επηρεασμένος από τον Μπρεντάνο, ανέπτυξε μια αρχική προσέγγιση, μέθοδο την οποία ονόμασε φαινομενολογία. Το 1933 απομακρύνθηκε από τη διδασκαλία εξαιτίας των αντισημιτικών νόμων.

Χωρίς να προτείνετε ως διδασκαλία, αλλά ως γενική μέθοδος, η φαινομενολογία, συνιστά μια εκ των πιο γόνιμων φιλοσοφιών του εικοστού αιώνα.

Έργα του Husserl: Φιλοσοφία της αριθμητικής (1891), Λογικές έρευνες (1901), Η φιλοσοφία ως άκαμπτη επιστήμη (1910), Ιδέες για μια αγνή φαινομενολογία και μια φαινομενολογική φιλοσοφία (1913), Καρτεσιανοί σταχασμοί (1931).

Άλλοι μεγάλοι φαινομενολογιστές ήταν οι: Wittgenstein, Max Weber, Gyorgy Lukacs, Max Scheler, Alfred Schutz, Karl Mannheim και ο Heidegger.

Η διδασκαλία της Φαινομενολογικής Σχολής θεωρείται μία από τις πηγές των νεότερων υπαρξιστικών φιλοσοφιών, ιδιαίτερα του Heidegger, κατά τον οποίο η Φαινομενολογία είναι η «συνάντηση» με κάποιο πράγμα και για τον λόγο αυτό η εκδήλωση του όντος.

Μεταμοντερνισμός

Einstein Tower (Einsteinium)
Erich Mendelsohn

Ο Μεταμοντερνισμός είναι ένας όρος περιεκτικός ή ένα σύνολο από ιδέες που είναι δύσκολο να ορισθεί, επειδή ως έννοια εμφανίζεται σε μια μεγάλη ποικιλία πεδίων συμπεριλαμβανομένων της Αρχιτεκτονικής, της Μουσικής, του Κινηματογράφου, της Λογοτεχνίας, της Τεχνολογίας κ.α.

Η υιοθέτησή του έχει συνέπειες στον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε την εκπαίδευση ως συστατικό μέρος του πολιτισμού μας. Οι μεταμοντέρνοι εκκινούν από τη διαφοροποίηση μεταξύ επιστημονικού και μη επιστημονικού («αφηγηματικού») λόγου και διαβλέπουν σε αυτή μια αυθαίρετη εξέλιξη που είχε άμεση συνέπεια

να καθιερωθεί ο επιστημονικός λόγος ως προνομιακός απέναντι σε όλες τις άλλες μορφές αφήγησης αφού μόνο αυτός έχει αξιώσεις αλήθειας και εγκυρότητας. Θεωρούν ότι ο επιστημονικός λόγος είναι απλώς ένα είδος ανάμεσα στα άλλα είδη αφήγησης, ισοδύναμο με αυτά, με την έννοια ότι δεν είναι περισσότερο ή λιγότερο αληθές από αυτά. Αυτό τον υποχρεώνει στην αναζήτηση της νομιμοποίησης του που είναι ένα προβληματικό εγχείρημα, αφού έτσι αναγκάζεται να καταφύγει σε μια μετά – αφήγηση που είναι η μη γνώση.

Ο Μοντερνισμός ως φιλοσοφικό ιδεώδες, συγκροτείται γύρω από το αίτημα του κριτικού ελέγχου όλων των γνωστικών περιεχομένων και των αρχών οργάνωσης του βίου με βάση ορθολογικές αρχές. Προβάλλει ένα σχέδιο θεμελίωσης της γνώσης σύμφωνα με το οποίο οι κανόνες νομιμοποίησης των θεωρητικών και πρακτικών αιτημάτων προκύπτουν από τον ορθό λόγο, σε αντιδιαστολή προς τις μορφές νομιμοποίησης οι οποίες πηγάζουν είτε από τη θεία αποκάλυψη ή από άλλες παραδοσιακές μορφές αυθεντίας. Η νεοτερικότητα ταυτίζεται με το εγχείρημα της ανεξαρτησίας και της αυτονομίας της σκέψης, της απόρριψης κάθε μορφής δογματισμού, της εκκοσμίκευσης και της έλλογης οργάνωσης της ζωής. Συστατικές παραδοχές του μεταμοντέρνου επιχειρήματος είναι η απροσδιοριστία του πραγματικού, η τυχαιότητα, σχετικότητα και η μη συγκρισιμότητα των θεωρητικών κατασκευών προσέγγισής του, όπως και των συστημάτων συμβολικής (γλωσσικής) νοηματοδότησής του. Η έννοια της δεσμευτικής αντικειμενικότητας τίθεται υπό ριζική αμφισβήτηση.

Σε μια μεταμοντέρνα κοινωνία η γνώση γίνεται λειτουργική και χρηστική. Μαθαίνουμε πράγματα, όχι απλώς για να τα γνωρίζουμε, αλλά και για να

χρησιμοποιούμε αυτή τη γνώση. Οι γνώση στις μεταμοντέρνες κοινωνίες χαρακτηρίζεται όχι μόνο από την χρησιμότητά της, αλλά και από τον τρόπο που διανέμεται, αποθηκεύεται και διαμορφώνεται. Παρόλα αυτά η εισαγωγή των τεχνολογιών των ηλεκτρονικών υπολογιστών έχει ανατρέψει τις μορφές της γνώσης που παράγεται, διανέμεται και καταναλώνεται στη σύγχρονη κοινωνία.

Πρόδρομοι του Μεταμοντερνισμού ήταν ο Νίτσε και ο Βιτγκενστάιν. Σπουδαίος μεταμοντερνιστής ήταν ο Λυοτάρ, ο οποίος δεχόταν ότι η Επιστήμη αφηγείται ή δημιουργεί συμβάντα που δεν υπόκεινται σε εννοιολογική αναπαράσταση και επομένως καμιά αλήθεια δεν μπορεί να τους αποδοθεί. Με άλλα λόγια μετακινείται από την αλήθεια στην επινόηση. Μάλιστα ο Λυοτάρ προτείνει την επεξεργασία ενός μεταμοντέρνου επιστημονικού πνεύματος στραμμένο εξ ολοκλήρου στην αποσαφήνιση της απροσδιοριστίας που αποκόπτεται από την νεοτερική παράδοση του νέου επιστημονικού πνεύματος των διαφόρων στοχαστών. Επιπλέον, δεν αναλαμβάνει να φέρει σε πέρας τις συστηματικές επιστημολογικές προσεγγίσεις αποσαφήνισης και ελέγχου που συνεπάγεται ένα τέτοιο εγχείρημα. Άλλοι μεταμοντερνιστές ήταν οι: George Bataille, Jean Baudrillard, Gilles Deleuze, Michel Foucault και Richard Rorty.

Μεταμοντερνισμός και Επιστήμη

- i) Οι μεταμοντερνιστές είναι κριτικοί με την επιστήμη
- ii) Απαιτούν και αναζητούν την αντικειμενική αλήθεια
- iii) Η γνώση είναι ουσιαστικά ένα κοινωνικό κατασκεύασμα
- iv) Η Αλήθεια γίνεται πολλαπλώς αντιληπτή
- vii) Η αλήθεια θεμελιώνεται στην καθημερινή ζωή
- viii) Η Επιστήμη και όλες οι άλλες ανθρώπινες δραστηριότητες είναι γεμάτες από αξίες, για αυτό θεωρούνται ισότιμες
- ix) Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, η Θεωρία της Σχετικότητας του Αϊνστάιν ανέτρεψε το Νευτώνεια πρότυπο που κυριαρχούσε από τον Διαφωτισμό. Αυτή η ανατροπή έδειξε στους φιλοσόφους ότι οι βασικές αρχές μιας επιστημονικής κατανόησης δεν είναι μια ομάδα από στατικούς φυσικούς νόμους, αλλά ήταν ανθρώπινες ερμηνείες φαινομένων. Οι επιστημονικές εξηγήσεις δεν μπορούν να θεωρούνται πια ουδέτερες και αντικειμενικές.

Ηθική – Βιοηθική

Η Ηθική είναι εκείνος ο τομέας της Φιλοσοφίας που ασχολείται με το ερώτημα «τι πρέπει να πράξω;». Στην Ηθική προσπαθούμε, χρησιμοποιώντας λογικά κριτήρια, να ανακαλύψουμε εκείνους τους κανόνες συμπεριφοράς, οι οποίοι αρμόζουν στον άνθρωπο. Κάθε άνθρωπος σε κάθε εποχή θέτει μέσα στο κοινωνικό πλαίσιο που ζει

ηθικούς κανόνες συμπεριφοράς. Η Ηθική ωστόσο, κάτω από φιλοσοφική άποψη ή ως επιστήμη, είναι γέννημα του Ελληνικού πνεύματος. Αναπτύχθηκε κυρίως στους χρόνους της Αθηναϊκής Δημοκρατίας με τα φιλοσοφικά ερωτήματα που έθεσαν οι σοφιστές και ο Σωκράτης. Πατέρας της ηθικής μπορεί να θεωρηθεί κατεξοχήν ο Σωκράτης ο οποίος αγωνιζόταν να δώσει αντικειμενική απάντηση στο ερώτημα: τι είναι δικαιοσύνη, τι είναι ανδρεία, τι είναι ο νόμος; κ.τ.λ.

Στην εποχή μας υπάρχει εξειδικευμένη ενασχόληση με την Ηθική Φιλοσοφία, η οποία προσπαθεί να αντιμετωπίσει προβλήματα ηθικής φύσεως που σχετίζονται με συγκεκριμένους τομείς, μέσα από τις περιπτώσεις που συνέβησαν στην πραγματικότητα. Ιδιαίτερα μετά την ανάπτυξη της τεχνολογίας και των Επιστημών που είχαν δυστυχώς κάποιες πολύ βλαβερές συνέπειες για την ανθρωπότητα. Κλασικό παράδειγμα οι ατομικές βόμβες που έπεσαν στη Χιροσίμα και το Ναγκασάκι. Άλλη περίπτωση μπορεί να θεωρηθεί το Challenger, το γνωστό διαστημόπλοιο της NASA, το οποίο εξερράγη και κάθε άλλου είδους υποθέσεις που εξετάζονται από ηθική σκοπιά. Γίνονται αναλύσεις των περιπτώσεων και προτείνονται μέθοδοι, για τις οποίες θα μπορούσαν να παρθούν κάποιες αποφάσεις γύρω από τη ηθικό περιεχόμενο των περιπτώσεων αυτών. Μάλιστα όσον αφορά το ηθικό δίλλημα για το Challenger, έχει να κάνει με το αν έπρεπε να δοθεί η εντολή να ξεκινήσει, καθώς είχαν διαπιστωθεί ήδη από την προηγούμενη μέρα κάποια προβλήματα λειτουργίας.

Βιοηθική

Η Βιοηθική μελετά προβλήματα που προκύπτουν από ηθικά διλήμματα, όταν έχουμε να κάνουμε με ζητήματα τα οποία αφορούν τη ζωή και τον θάνατο. Υπάρχουν και τα λεγόμενα βιοηθικά διλήμματα, π.χ. ειδικές περιπτώσεις από προβλήματα που προέκυψαν κατά τη θεραπεία ή μη, διάφορων ανθρώπων, οι οποίοι βρέθηκαν πού κοντά στο θάνατο.

Άλλα επίκαιρα θέματα είναι: το πρόβλημα του πότε μπορεί πραγματικά να θεωρηθεί ότι έχει επέλθει κλινικός θάνατος, ώστε να εκπίπτει η ανάγκη περαιτέρω θεραπείας, το πρόβλημα της ευθανασίας κ.λ.π.

Δηλαδή η Βιοηθική εξετάζει κυρίως θέματα που σχετίζονται με την Ιατρική, τη Βιολογία και την Ανθρωπολογία.